

İSLAM'DA SİYASET-AHLÂK İLİŞKİSİ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

Maksut Çetin*

Öz

İslam, Allah'ın, insanlara gönderdiği son ilahi dindir. Bu dinin temel gayesi, insanı ahlâken eğiterek huzurlu bir toplum meydana getirmektir. Bir yönetim sanatı olan siyaset, genelde öznenin, nesneyi eğiterek belli bir kıvama getirme, özelde ise insanı yönetme sürecidir. Ahlâk ise, bireyin diğer insanlarla olan ilişkisinde, uyulması gereken prensipler bütünüdür. Bir davranışın ahlâkî olarak nitelendirilebilmesi için onun, bir insan topluluğu içinde ve iradî bir şekilde gerçekleştirilmiş olması gerekir. İslam, temel dinî konulara ayrıntılarıyla yer verirken siyasi konulara, genel ilkelerin dışında, teferruata dair çok fazla bilgi vermemiştir. O, siyasetin temel ilkelerini belirlemiş olsa da detaylarını, insanın bilgi ve birikimine havale etmiştir. Siyasi hayat, dinamik olduğundan İslam, onun detaylarına dair prensipleri esnek bırakmıştır. Siyasetin esas gayesi, insanların, güven içerisinde, adaletle yönetilerek mutlu olmasıdır. İslam'da siyaset, emanet kavramıyla tarif edilmiştir. Bu kavram, geçici olarak, belli şartlar dâhilinde ve birtakım amaçlar çerçevesinde birinin uhdesine verilmiş bir mal veya o kişiye tevdi edilmiş bir sorumluluktur. İslam'a göre siyaset ve ahlâk ne birbirinin aynısı ne de tamamen birbirinden bağımsızdır. Varlık amacı bakımından ahlâk, bireyin iradesiyle doğrudan ilişkili olsa da sosyal ortamda teşekkül eden bir olgudur. Onun için toplumsal yapının, ahlâkî ilkelerden bağımsız düşünülmesi, insanlık hayatı açısından birtakım tehlikeleri barındırdığından İslam, siyasi faaliyetler için birtakım ahlâkî ilkeler vazedmiştir. Zira yöneticinin; iyiliği emretme ve kötülüğü engelleme, hak ve hukuku temin etme, güven ve adaleti sağlama gibi görevleri söz konusudur. Onun için İslam, siyaset alanını birtakım ahlâkî prensiplerle sınırlandırmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri, İslam, Siyaset, Ahlâk, Toplum, Yansıma.

THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICS AND ETHICS IN ISLAM AND ITS SOCIAL REFLECTIONS

Abstract

Islam is the last divine religion that Allah sent to mankind. The main purpose of this religion is to create a peaceful society by educating people morally. Politics, which is a management art, is the process of care in general, bringing the object to a certain consistency by educating, and in particular, the process of directing people. Morality, on the other hand, is the set of principles that must be followed in the relationship of the individual with other people. In order for a behavior to be qualified as moral, it must have been performed voluntarily in a human community. While giving details of basic religious issues, Islam did not give much

* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

e-mail: maksutcetin25@gmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4851-5412>

Atıf/Citation: Çetin, Maksut. "İslam'da Siyaset-Ahlâk İlişkisi ve Toplumsal Yansımaları". *BAİD* 16 (Aralık 2022), 141-179.

information about political issues, apart from general principles, about details. Although it determined the basic principles of politics, it transferred the details to human knowledge and experience. Since political life is dynamic, Islam has left the principles of its details flexible. The main purpose of politics is to make people happy by being governed in a safe and just manner. Politics in Islam has been described with the concept of trust. This concept is a property given to someone temporarily, under certain conditions and within the framework of certain purposes, or a responsibility entrusted to that person. According to Islam, politics and morality are neither the same nor completely independent of each other. Although morality is directly related to the will of the individual in terms of the purpose of existence, it is a phenomenon formed in the social environment. For its, considering the social structure independent of moral principles, since it has some dangers in terms of human life, Islam has given some moral principles for political activities. Because the manager; They have duties such as enjoining good and preventing evil, ensuring rights and law, ensuring trust and justice. For this reason, Islam has tried to limit the field of politics with some moral principles.

Keywords: Islamic Sects, Islam, Politics, Morals, Society, Reflection.

Giriş

Tarihsel olarak siyaset ve ahlâk veya ikisi arasındaki ilişki çokça tartışılan temel bir konudur. Siyaset ile ahlâkın birlikteliği veya ayrılığı muhtelif şekillerde ele alınmış olsa da hala bu münasebetin çözümüne dair kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Yani siyaset, ahlâkî ilkelere göre icra edilme(me)li mi? Siyaset alanında ahlâkî öteleme doğru bir davranış mı? ahlâkî değerlerden soyutlanmış bir siyasetin sonuçları neler olur? gibi sorular ilahi bir din olan İslam'da da ahlâk temelli bir siyasetin ontolojisine dair tartışmaları gündeme getirmiştir. Zira çoğu zaman siyaset ile ahlâkın birlikteliği idealde mümkün, ancak realitede çoğu zaman gayri mümkün olduğu görülmektedir. Ayrıca günümüzde siyaset, kaygan ve güvensiz bir şekilde yalan ve dolanın kaynağı, haksızlık ve ahlâksızlığın kirli bir alanı, yolsuzluk ve adaletsizliğin bir vasıtası, nefret ve ötekileştirmenin bir aracı olarak telakki edilmektedir. Onun için tarihsel ve hukuksal olarak İslam, siyasi faaliyetlere dair her türlü eylemi belirli bir takım ahlâkî ölçü ve değerlere tabi tutmaya çalışmış bir dindir. Yani İslam, siyasi davranışlarda, tehlikeli ve yıkıcı maceralara sürüklenmeden, belirli ilke ve kurallar dâhilinde topluma hizmet etmeyi gerçekleştirmek için siyaset- ahlâk ilişkisini önemli bir mesele olarak ele almıştır. İslam'ın bu konuya dair kural ve ilkeleri nelerdir, onların sınır ve çerçevesi nedir veya siyasi alanda ahlâkî egemen kılmak için nasıl bir yol ve yöntem takip etmiştir? Gibi meseleleri ele almak, insanlık için hayati bir konu olduğundan biz bu çalışmamızda İslam'a göre siyaset-ahlâk ilişkisi ve toplumsal yansımalarını ele aldık.

1. Siyaset Kavramı, Gerekliliği ve Fonksiyonları

Siyaset, “sâse” fiilinden türeyen bir kelimedir. Bu kelime, özne olan “seyis” ile siyaset edilen nesne arasındaki ilişkiyi yönetme sanatıdır.¹ Başka bir ifadeyle siyaset eşyayı, hayvanları ve insanları idare etme becerisidir.² Dolayısıyla siyaset, öznenin nesneyi yönetmesiyle başlayan bir süreç olarak insanın, her nesne, birey ve toplumla bir çeşit bağlantısını ifade etmektedir. Aslında siyaset, temelde bir canlının ehlileştirilmesi için çaba sarf edilerek onu belli bir tarzda yönlendirme anlamında kullanılmış iken, daha sonra hem bir toplumdaki en üst yönetici hem de yönetme sorumluluğuna sahip herkes için kullanılmaktadır.³ Yani bu kavram, bireyler arası günlük ilişkilerden, en üst düzeydeki toplumsal ilişkilere kadar geniş bir yelpazede kullanılan bir kavramdır. Dolayısıyla konusu toplum ve yönetim⁴ olan siyaset, toplumla beraber yaşamak zorunda kalan insanoğlunun ortak menfaatini tanzim eden bir araç şeklinde telaki edilmektedir.

Tarihsel olarak İslam’da siyaset mekanizması için kullanılan hilafet ve imamet kavramları, genellikle siyasi otorite anlamında kullanılmamaktadır. Halife kavramı, özgür irade sahibi ve yeryüzünde iş yapmaya namzet Allah’ın halifesi manasına gelmektedir.⁵ Ancak bazı ayetlerde yöneticilik manasına gelebilecek şekilde, bir toplumun, önceki bir toplumun yerine getirilerek hâkim kılındığına dair işaretler de vardır.⁶ Bu ayetlerden insanın, adaleti gerçekleştirmek ve yararlı işler yapmak ve dolayısıyla Allah’ın güvenine mazhar olmak ve şerefli kılınmak üzere yeryüzüne gönderildiği anlaşılmaktadır. İmam kavramı ise, daha çok topluma önderlik yapan kişi anlamında ve çoğunlukla peygamberlik vazifesi için kullanılmıştır.⁷ İmam, öne geçen demektir. Herhangi bir ilim dalında veya bir alanda önde olan ve uyulan kişiye imam denir.⁸ Onun için imamet, dini koruma ve dünyayı din ile idare etme konusunda yönetime vekâlet etme anlamında kullanılmıştır. Müslümanlar arasında devlet

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), 1/710.

² Bakara, 2/30.

³ İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, 4/107.

⁴ Ahmet Akbulut, “Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları”, *Kelam Araştırmaları*, 4/2, (2006), 1-10.

⁵ Bakara, 2/30.

⁶ Araf, 7/69.

⁷ Bakara, 2/124.

⁸ Mecdududin Muhammed b. Yakup Firuzabadî, *el-Kamusu’l-muhit* (Beyrut: ts.), 4/22.

otoritesine hilafet veya imamet isminin verilmesi, yöneticinin, peygamberlik vazifesi dışında, Hz. Peygamber'in dünyevi otoritesini temsil etmesi nedeniyledir. Onun için bu görevi yerine getiren kişiye, peygamberin halifesi denilmiştir.⁹

İslam'a göre siyaset, toplum üzerinde tasarrufta bulunma yetkisidir.¹⁰ Bu yetkinin esas gayesi, insanların adaletle, güven içerisinde ve mutlu olacakları bir ortamın hazırlanarak idame edilmesidir.¹¹ İslam'da, birtakım siyasi ve hukuki, askeri ve mali hükümler söz konusu olduğundan, bu görev ve hizmetlerin ifası için yönetimin varlığı zorunlu görülmüştür.¹² Mesela, asayişin sağlamak, sınırlarını korumak ve vatani savunmak için kolluk kuvvetlerine, toplumda meydana gelen ihtilafları çözmek ve yasak işleri engellemek için yargıya, ekonomik düzeni sağlamak için maliyeye ihtiyaç vardır. Bu ve benzeri durumların, devlet olmadan gerçekleşmesi mümkün olmadığından, Müslümanlar tarafından, toplumda bir devletin varlığı vacip olarak telakki edilmiştir.¹³ Zira ilkesel olarak yönetimler, nizam ve asayişten yana olup başıboşluk ve kargaşaya karşıdır. Onun için İslam'da siyaset mekanizması, adalet ve güvenin tesis edilmesi, zulmün engellenmesi ve insan haklarının korunması gibi ilkeleri gerçekleştirmek üzere sınırları adalet, liyakat, hakkaniyet, şura ve ehliyet kavramlarıyla çizilmiş bir olgudur.

İslam'ın ana kaynağı Kur'an'da ele alınan konulardan biri siyaset olgusu ve yönetim ilkeleri olsa da onda tanımı yapılmış ve çerçevesi belirlenmiş bir siyaset modelini bulmak zordur.¹⁴ Yani Kur'an'da siyasetin genel ilkeleri dışında, kuralları ve ayrıntıları belirlenmiş bir yönetim şekline rastlamak olası değildir.¹⁵ Başka bir ifadeyle Kur'an'da siyasetin içerik ve işlevlerini bulmak

⁹ Ebu Abdillah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübra* (Beyrut, ts.), 3/183, 281.

¹⁰ İmam Kemaleddin Muhammed b. Muhammed İbn Ebi Şerîf el-Mekdisî, *el-Musamere* (Dimeşk: 1430/2009), 413.

¹¹ Şemsu'd-Din es-Semerkandî, *Sahaifu'l-Hilafiyeti*, thk. Dr. Ahmed Abdurrahman Şerif (Riyad: ts.), 473.

¹² Sa'duddin Mes'ud b. Ömer et-Taftazanî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 259; Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 305.

¹³ Süleyman Uludağ, *İslam Siyaset İlişkileri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 36-37.

¹⁴ Ahmet Akbulut, "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları", *İslamî Araştırmalar* 8/3-4 (1995), 1-10.

¹⁵ Süleyman Uludağ, "Kur'an'da Bir Devlet Modeli ve Siyaset Teorisi Var mıdır?" *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi* 32, 114-125.

mümkün, ama onun biçimini, yapısını ve çalışma tarzını tespit etmek zordur. Mesela, Kur'an'da yöneticilerin, yönetime nasıl atanacakları, toplumu nasıl yönetecekleri ve ne şekilde vazifelerine son verileceği gibi hususlarda açık ifadeler mevcut değildir. Onun için Kur'an, yönetimin şekli üzerinde değil, daha çok yapması gereken fonksiyonları üzerinde durmuştur. Yani ona göre yönetimin formu değil, fonksiyonları önemlidir. Dolayısıyla Müslümanlara göre devletin yapısı ve şekli, zamana ve ihtiyaca göre değişebilen bir kabuk; görmesi gereken işler ise sabit kalan bir içerik olarak kabul edilmiştir.¹⁶ Çünkü toplumsal ve beşerî bir olgu olan devlet, zaman ve mekâna göre değişen bir olgudur. Kur'an, ne doğrudan siyasi bir yapının şeklini önermiş ne de onun ayrıntısını ortaya koymuştur. Onun temel ilgi alanı, siyasi oluşum ve faaliyetler değil, bireyin itikadi ve ahlâkî eğitimi, toplumun düzen ve intizamıdır. Onun için İslam dini, siyasetin temel esaslarını belirlemiş olsa da detay kısmını, yani topluma ait işleri ise, insani birikiminin sunduğu imkânlarla bırakmıştır.¹⁷

İslam'da Hz. Peygamber'in devlet başkanlığı görevi, daha çok onun bir beşer olarak kendi yetenek ve başarılarının sonucuuydu.¹⁸ Zira O'nun, peygamberlik öncesi problemleri konularda hakemlik yapıp siyasi sorunları çözdüğü bilinmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in yöneticilikle ilgili emirleri, siyasi otorite ile ilgili olmasından ziyade, sosyal ilişkilerde topluma önderlik etme ve dolayısıyla peygamberlik misyonuyla ilgilidir. O'nun, topluma önderliği, nübüvvet merkezli, yönetici oluşu ise, daha çok beşeri kaynaklıdır. Bundan dolayı zaman zaman Müslümanlar, Hz. Peygamber'in vahye dayanmayan görüşlerini eleştirebilmiş ve alternatif öneriler sunabilmiştir.¹⁹ Bununla beraber reel olarak Hz. Peygamber'in yöneticilik vazifesini yapmış olması, bize, siyasetle ilgili büyük bir bilgi hazinesini sunmuştur. Mesela, peygamberlik vazifesinin yanı sıra O'nun, cezaları uygulaması, orduları sevk ve idare etmesi, siyasi anlaşmaları imzalaması, valileri tayin etmesi, vergileri toplatıp dağıtması gibi birtakım siyasi yetkileri de kullandığı görülmüştür.²⁰

¹⁶ Uludağ, *İslam Siyaset İlişkileri*, 42.

¹⁷ Ethem Ruhi Fiğlalı, *Din ve Devlet İlişkileri* (Muğla: Muğla Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1997), 37.

¹⁸ M. A. Shaban, *İslamic History* (Cambridge: A. New Interpretation I, 1971), 15.

¹⁹ M. Hayrettin Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1993), 27 vd.

²⁰ Ebu Abdullah Şemsuddin İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zadü'l-meâd* (Beyrut: 1983), 2/124.

2. Ahlâk Kavramı, Gerekliliği ve Fonksiyonları

Ahlâk kavramı, doğru bir şekilde ölçmek ve oranlamak manasına gelen hulk kelimesinden gelir.²¹ Hulk kelimesi, bir nesneyi herhangi bir asıl olmadan ve hiçbir şeyi örnek almadan ortaya koymak demektir.²² Başka bir ifadeyle hulk, düşünmeksizin kişinin kendisinden fiillerin kolaylıkla sadır olduğu bir melekedir. Arapçada hulk kelimesinin çoğulu olan ahlâk huy, seciye, tabiat,²³ karakter, hal ve hareket tarzı anlamına gelmektedir.²⁴ Çoğunlukla iyi duygu, güzel düşünce ve doğru davranış hali olarak tasvir edilen ahlâk, iyilik ve kötülüğe meyli²⁵ olan insanın, kendini kötülüklerden alıkoyması²⁶ ve arıtması,²⁷ dolayısıyla kurtuluşa eren kimsenin durumu veya bu durumu ifade eden bir bilim dalı olarak tanımlanır.

Bir bilim dalı olarak ahlâk, insanın toplum içindeki davranışlarını veya diğer insanlarla olan ilişkisini tanzim etmek gayesiyle oluşturulan kurallardır.²⁸ Bir davranışın ahlâkî olarak nitelendirilebilmesi için onun, bir insan topluluğu içinde ve iradî bir şekilde kişi tarafından içselleştirilmesi gerekir.²⁹ Çünkü ahlâk, kaynağı ve varlık amacıyla akıl ve irade ile doğrudan ilişkili ise de aslında o, bir sosyal ve siyasal çevre içerisinde ortaya çıkar ve şekillenir. Dolayısıyla ahlâk, bireysel ve sosyo-politik yönü olan bir kavramdır. Zira insanın doğası, ona birtakım imkânlar verse de onlar yalnız başına ahlâkın kaynağı kabul edilemez. Çünkü o, süreç içerisinde kendi tabiatı üzerine bir şeyler ekleyerek istidatlarını geliştirmekte ve kendi ahlâkî profilini meydana getirmektedir.³⁰ Dolayısıyla ahlâk, eylemleri yönlendirerek bireyi topluma kazandırma sürecidir. Bu açıdan ahlâk, bireysel ve toplumsal varlığı ayakta tutan değerler sistemi veya gelenekleşmiş bir yaşam biçimi şeklinde ifade edilmektedir.³¹

²¹ Nasiruddin Tusî, *Ahlak-ı nasirî*, çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 81.

²² Rağîb el-İsfahânî, *Müfredat*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 511.

²³ Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlak* (İstanbul: Dem Yayınları, 2012), 30.

²⁴ Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 1.

²⁵ Şems, 91/8.

²⁶ Şems, 91/10.

²⁷ Şems, 91/9.

²⁸ Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi* (Konya: Hü-Er Yay., 2009), 15.

²⁹ Tusî, *Ahlak-ı Nasirî*, 81.

³⁰ Hümevra Özturan, *Akil ve Ahlak* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 210.

³¹ el-Gazalî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, çev. Sıtkı Güllü (İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım, 1998), 3/117.

Varlıksal olarak ahlâk, temel insani değerler manzumesidir. Zira insan, iç âlemindeki umut ve korku, his ve hevesin yanında eğitim sistemi, din ve kültür değerleri, sosyal ve siyasal çevresiyle vardır. Yani onun ahlâkını oluşturan etmenlerden biri, şüphesiz siyasal ve kültürel ortamdır. Onun için ahlâkın politika, din ve kültürel olgularla münasebeti kaçınılmaz bir gerçekliktir. Zira ahlâkın, yönetim mekanizmasından ve dinî değerlerden tamamen bağımsız olarak düşünülmesi mümkün değildir. Hatta siyaset ile ahlâk arasındaki ilişki, zarf ile mazruf arasındaki ilişki gibidir, denilebilir. Nasıl ki, ahlâklı bireyler, sağlıklı bir toplum ve dürüst bir siyasal yapının temel taşı ise, sağlam bir siyasal ve toplumsal yapı da ahlâklı kişilerin yetişmesinde önemli bir etkidir. Onun için İslam dini, ahlâklı bireyler yetiştirmek için, adaletli toplum ve siyasal yapılar oluşturmayı hedeflemiştir. Çünkü ahlâklı bireylerin yetişmesinde siyasi, sosyal ve kültürel çevrenin önemli bir rolü vardır. Bunu Hz. Peygamber şu şekilde belirtmiştir: *“Her doğan, İslam fitratı üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hristiyan veya Mecusi yapar”*.³² Burada ifade edildiği gibi her ne kadar ahlâkî kazanımlar, sosyokültürel ortam tarafından şekillendirilmekte ise de aslında onlar, kişinin fitratında bulunup, onlar üzerinde bir öz kontrol mekanizmasını kurması da mümkündür. Zira kişi, öz kontrol yerine sadece dış kontrol merkezli hareket ederse, eylemi ile vicdanı arasında bir çelişki yaşayabilir.

Kısacası İslam, inanç ve eylem, ahlâk ve yönetim bütünlüğünü hedefleyen bir dindir. Bu din, hayatın tüm veçhesine yönelik sözü olan bir olgudur. Müslümanlara göre İslam dini, inanç ve duygu, eylem ve ahlâk, hukuk ve siyasetten ibarettir. Dolayısıyla reel olarak İslam’ı kabul eden biri, onun ahlâkî ilkelerine, hukuk ve siyasal önerilerine topyekûn uymanın zorunlu olduğunu anlar. Çünkü bireyin, ahlâk sahibi oluşunda, eğitim sistemi, ailevi değerler, kültürel çevre ve politik ortamın etkisi büyüktür. Zira o, beşerî zaafaların, sosyopolitik kuralların, beklenti ve endişelerin şekillendirdiği kimliğe sahiptir. Onun için İslam dini, bütün yapıların merkezine ve nihai noktasına, insana şahsiyet ve bilinç kazandıran en önemli etkenlerden biri olan ahlâkı yerleştirmiştir. Zira ahlâkî ilkeler insanın, hem yatay bir münasebetle kendi hemcinsleriyle hem de dikey bir münasebetle bütün tabiatla ilişkisinin temelini oluşturur. Onun olmadığı vasatta, yasalar bile bir yere kadar işlev görür ve hatta çok fazla etkili bile olmaz. Onun için İslam dini, şartlar ve sonuçlar ne

³² Buharî, “Cenaiz”, 92.

olursa olsun, bütün hayat katmanların temeline iyilik, adalet ve doğruluk gibi ahlâkî ilkeleri yerleştirmiştir.

3. İslam'da Siyaset ve Ahlâkın Konumu ve İlişkisi

Ontolojik olarak varlıklar içerisinde fiziksel, biyolojik ve sosyolojik yapının dayattığı hayatı şuursuz bir şekilde yaşamak zorunda kalmadan, kendi eylemlerini belli ölçüler içerisinde ayarlayan ve inşa eden varlık türü insanoğludur. Her çeşit davranışı gibi onun siyasi faaliyetleri de birtakım ilke ve değerler sistemine tabi olması beklenir. Onun için İslam, siyasi eylemlerde zarar verici, yıkıcı ve gasp edici maceralara sürüklenmeden kişileri, birtakım ahlâkî ilkeler çerçevesinde eğitmeyi amaçlamış bir dindir. Bu din, Allah tarafından peygamberler vasıtasıyla insanları mutlu etmek için gönderilmiş ilkeler bütünüdür.³³

İslam dininin inanç konularını ele alan Kelam âlimleri, dini açıdan siyaset ve ahlâkın statüsünü belirlemek üzere öncelikle dinin hükümlerini ikiye ayırarak meseleye başlamışlardır. Birincisi, imanın şartları ve temel inanç konularıdır ki, onlara asıl adı verilir. İkincisi, ameli (ibadet, muamelat) ve ahlâkî meselelerdir ki, onlara dinin fûru'u denir.³⁴ Böylece onlar, İslami hükümleri üç ana esasa ayırarak sınıflandırmıştır.³⁵

Birincisi, itikadî (inanç) esaslardır. Bu esaslar, dinin temel inanç konularını teşkil eden meselelerdir. Bunlar çoğunlukla duyu organlarının algı sahasının dışında kalır, akıl vasıtasıyla bilinir ve vahiy yoluyla öğrenilir³⁶. Ayrıca inanç esasları, Kur'an ve mütevatir hadislerce ortaya konulan hükümlerdir. Onun için onlara herhangi bir eklemede bulunulmaz ve inkârları ise küfür olarak kabul edilir.

İkincisi, amelî esaslardır. Bu meseleler, pratik hayatla ilgili olup ikiye ayrılmaktadır. Birincisi ibadetlerdir. Bunlar, Allah ile insanlar arasındaki münasebeti ilgilendiren meselelerdir. İbadetlerin temel konularını Kur'an-ı Kerim ve sahih sünnet belirler. Dolayısıyla onların özü ve esası değişmediği gibi

³³ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat), 1979, 1/83; Hayreddin Karaman vd., *İlmihal* (İstanbul: Divantaş Yayınları, 1998), 1/2-3.

³⁴ İlyas Çelebi, *İslam'ın İnanç Esasları* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), 13; Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistematik Kelam* (İstanbul: KLM Yayınları, 2016), 2.

³⁵ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2007), 65.

³⁶ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, sad. Sabri Hizmetli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 463.

onlara herhangi bir ekleme yapılamaz, inkârları ise küfür olur. İkincisi muamelat meseleleridir. Bunlar, bireyin diğer insanlarla veya başka varlıklarla ilişkilerini ilgilendiren konulardır. Ticaret, eğitim, aile ve siyaset gibi meseleler muamelat konularındandır. Muamelatın temel ilkeleri Kur'an-ı Kerim ve sahih sünnet tarafından belirlenir. Onun teferruatı ise ihtiyaç, menfaat, adalet, hak, hukuk ve ahlâk ilkeleri ışığında insanlar tarafından vazedilir.

Üçüncüsü ise ahlâkî esaslardır.³⁷ Bu prensipler, bireyin diğer varlıklarla münasebetlerini ilgilendiren, ancak hukukî kaidelerle çerçevesi çizilmeyen adab-ı muaşeret kurallarıdır.³⁸ İslam'da siyaset ve ahlâk, dinin temel alanlarından bağımsız kabul edilmiş ise de aslında onlar, o temel alanların bir parçası ve uzantısı şeklinde algılanmıştır.

Kelam uleması, dine dair sınıflandırmayı birtakım ayet ve hadislerle dayandırarak yapmıştır. İlk olarak Kur'an'da bu durum şöyle ifade edilmiştir: *"Görmendin mi? Allah nasıl bir misal getirdi. Güzel bir sözü, kökü yerde sabit, dalları gökte olan bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyşini verir. Öğüt alsınlar diye Allah, insanlara böyle misaller verir"*.³⁹ Bu ayette ifade edildiği gibi kelimacılar, İslam dinini güzel bir söze, onu da kök ve gövdesi sağlam, dallarıyla sürekli meyve veren bir ağaç metaforuyla ifade etmişlerdir. Yani onlar ağacın kökünü imana, gövde ve dallarını amele, meyşelerini ise ahlâka benzeterek yorumlamıştır. Aslında ulema bu ağaç metaforuyla, İslamî hükümlerin hem yerini hem değerini hem de birbirleriyle olan münasebetini dillendirmiştir. Onlara göre inanç konuları, dinin kökünü ve temelini; ibadet ve muamelat konuları, onun gövdesini; ahlâk ise onun meyvesini oluşturur. Onun için nasıl ki, bir ağaç kök, gövde, dal, budak ve meyveleriyle bir bütünlük oluşturuyorsa, din de kendi içinde böyle bir bütünlük oluşturmaktadır. Zira dinin her bir parçası ne yekdiğerinin aynısı, ne de herhangi biri, diğerlerinden tamamen kopuk olarak algılanır. Onun bütün parçaları, hep beraber bir bütünlük oluşturmaktadır. Onun için çoğu zaman iman, amel ve ahlâk prensiplerini birbirinden ayırmak mümkün olmuyor.

³⁷ İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, 23.

³⁸ Çelebi, *İslam'ın İnanç Esasları*, 13.

³⁹ İbrahim, 14/24-25.

Dolayısıyla İslam'da, inanç esaslarıyla siyasi ve ahlâk ilkeler çatışmaz, aksine birbirilerini tamamlar.⁴⁰

Ayrıca kelimeler uleması, İslami hükümlerin sınıflandırmasını birtakım hadislerden de yararlanarak yapmıştır. Mesela, onlardan biri Cibril hadisidir. Nakledildiğine göre, Hz. Peygamber ashabıyla otururken, bir insan gelir ve O'na, iman kavramını sorar. Hz. Peygamber, imanın altı esasını söyler. Sonra, İslam kelimesini sorar. O da İslam'ın beş şartını sıralar. Sonra ihsan terimini sorar. Hz. Peygamber de: *"Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet etmektir. Her ne kadar siz O'nu görmüyor olsanız da O (c.c.), sizi görüyordur"* diye yanıtlar. Ayrıca o kişi, kıyametin vaktini sorar. Hz. Peygamber de: *"Bu hususta soran, sorulandan daha bilgili değildir,"*⁴¹ diye cevap verir. Ulemaya göre burada belirtilen iman kavramıyla inanç esasları, İslam'la ameli meseleler, ihsanla da ahlâkî konular ifade edilmiştir. Ayrıca burada ihsan kavramının imanla ilişkilendirilmesi, aslında iman, ibadet, muamelat ve ahlâkın birbiriyle ilişkili olduğu ve karşılıklı birbirini etkilediği anlamına gelir.⁴² Zira birindeki değişim diğerlerini de etkileyebilmektedir. Çünkü dinin hükümleri, birbirlerini besleyen ve olgunlaştıran bir etkiye sahiptir.

Âlimlerin, dinî konuları taksim ederken delil olarak kullandıkları hadislerden biri de şudur: Bir gün Hz. Peygamber iman, amel ve ahlâkî bir bütün olarak yaşayan bir Müslümanı, bir ağaca benzeterek şu şekilde tavsif etmiştir: *"Bana Müslümana benzeyen bir ağaç söyleyin. O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyve verir ve yaprakları da hiçbir zaman dökülmez. İşte o ağaç, hurma ağacıdır."*⁴³ Burada Hz. Peygamber, Müslümanın iman, amel ve ahlâkî bütünlüğünü hurma ağacının sağlam kök ve gövdesine, meyvesinin sağlıklı ve olgunluğuna benzeterek tavsif etmiştir. Burada Müslümanın iman, amel ve ahlâkının, birbirini besleyen ve daima diri tutan durumları, hurma ağacı kökünün derinliğine, gövdesinin sağlamlığına, yapraklarının gösterişli oluşuna, meyvesinin fayda ve devamlılığına benzetilerek ifade edilmiştir. Onun için dinin ana kaynağı Kur'an ve Sünnet'te siyasi ilkeler, ahlâkî değerler ve sahih

⁴⁰ Sabri Yılmaz, "İman ve İmanla İlgili Temel Kavramlar", *İslam İnanç Esasları*, ed. Vechi Sönmez-Hilmi Karaağaç (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021), 15-21.

⁴¹ Müslim, "İman", 1.

⁴² Osman Karadeniz, "İman-Amel İlişkisi ve Büyük Günah (Kebire) Etrafındaki Tartışmalar", *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 307-310.

⁴³ Buharî, "Edeb", 89.

inanç esasları üzerine bina edilerek ifade edilmiştir.⁴⁴ Zira İslam'a göre yönetim mekanizmasının temel prensipleri, ahlâk ve inanç esaslarından bağımsız değil, onun mütemmim bir cüzü şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁵ Onun için İslam'da dinî inançlarla sosyo-politik meseleler ve ahlâkî ilkeler zaman zaman iç içe belirtilerek Müslümanların toplumsal ve ahlâkî açıdan savrulmaları engellenmeye çalışılmıştır. Zaten dinin gayesi, bireyleri doğru ilimle donatarak sahih bir inanca, salih bir amele ve güzel bir ahlâka yönlendirerek sağlıklı toplum oluşturmaktır. Çünkü bireyin inanç esasları ile sosyal ortam ve bireysel ahlâk arasında önemli bir etkileşim söz konusu olduğundan din, kişi ve toplum hayatını derinden etkileyen bir olgu olarak kabul edilmiştir.⁴⁶

Genel olarak İslam'da siyasî konular dinin temel esasları olarak kabul görmemiş, aksine beşerî münasebetleri tanzim etmeye dair muamelat konuları olarak algılanmıştır.⁴⁷ Dinin esasları inanç, ibadet ve ahlâk meseleleridir. Siyaseti ilgilendiren konular azdır ve ikincil konumdur.⁴⁸ Mahiyeti bakımından aşkın boyuta sahip olan din, zaman ve mekâna göre değişim gösterebilen muamelat konularını, sadece ilkesel düzeyde belirlemiştir. Muamelat meseleleri hak ve adalet çerçevesinde, ihtiyaç ve menfaat temelinde düzenlenir.⁴⁹ Bundan dolayı İslam'ın ana kaynağı Kur'an'da yönetimin esasları hak ve hukuk, liyakat ve adalet, itaat ve istişare çerçevesinde belirlenir ve onun teferruatına dair fazla bilgi bulunmaz. Dolayısıyla siyasete ait konular insanların bilgi, birikim ve tecrübesine bırakılmıştır. Bundan dolayı, yöneticilerin görev ve fonksiyonları dinin aslî unsurlarına müdahale değil, teferruatına dair düzenleme ve uygulamalar olmuştur. Onun için tarih boyunca din ile siyaset ve ahlâk arasındaki ilişki, çoğu zaman inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.

⁴⁴ Şura, 42/37-38.

⁴⁵ Müslim, "İman", 58.

⁴⁶ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 23.

⁴⁷ Ebu Mansur el-Maturidî, *Kitabu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topakoğlu-Muhammed Aruçi (Ankara: İsam Yayınları, 2003), 285; Kemaleddin Nomer, *Şeriat, Hilafet, Cumhuriyet ve Laiklik* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996), 344.

⁴⁸ Bediüzzaman Said Nursi, *İçtimai Dersler* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2001), 99.

⁴⁹ İlyas Çelebi, *İslam'ın İnanç Esasları*, 13.

İslam dinine göre insanın var olması, Allah'ın ilim, irade ve kudreti dâhilinde olsa da⁵⁰ onun kendi ahlâkî özünü ortaya çıkarması, ancak kendi çabasıyladır.⁵¹ Yani insanlık bakımından bireyler eşit ise de onlar, içinde yaşadıkları kültürel ortamda kendi istek ve eğilimlerini yönlendirme, akıl ve iradesini kullanmada farklılaşırlar. Zira ahlâk, kişinin başkalarıyla ve diğer varlıklarla kurduğu münasebetin özünü ve çerçevesini oluşturan ilkeler bütünüdür. Başka bir ifadeyle ahlâk, toplumsal ilişkiler dairesinde meydana gelen ve değişen bir olgudur. Bu durum Kur'an'da şu şekilde belirtilmiştir: “*De ki! ‘Herkes kendi yapısına uygun işler görür’*”.⁵² Burada açıklandığı gibi kişi huy ve istidat, mizaç ve karakterine uygun bir şekilde davranır. Yani kişinin doğasında, bizzat beşer olarak sahip olduğu karakterler ile insan olmanın zorunlu kıldığı faziletler farklıdır. İnsan olmanın zorunlu kıldığı faziletler, onun yapısında mevcut olan akıl, istidat ve iradenin doğru bir şekilde kullanılmasıyla elde edilir. Onun için bireyin eylemlerindeki olgunlaşma, onda bulunan ahlâkî kabiliyetler ve kişinin içinde yaşadığı sosyo-politik ortam sayesinde gerçekleşir.⁵³ Çünkü ahlâkî erdemler, dinî ve sosyo-politik faziletlere sahip olmanın temelini oluşturur. İnsanın tabiatında, ahlâkî gelişmelere meyilli bir yapı⁵⁴ söz konusu ise de bu eğilim zamanla dinî ve toplumsal ortam tarafından beslenerek olgunlaşır. Bunu Hz. Peygamber şu şekilde belirtmiştir: “*İnsanlar madenler gibidir. Onların cahiliye döneminde hayırlı olanları, İslam döneminde de hayırlı olanlardı.*”⁵⁵ Burada belirtildiği gibi her ne kadar insanın fıtratı, temiz ve Allah'ı tanıma yetkinliğine sahip ise de o fıtratın ortaya çıkması ve şekillenmesi kişinin yetiştiği kültürel ortam tarafından gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla ahlâkî yeteneklerimiz doğuştan gelse de zaman içerisinde onlar sosyo-politik değer ve kültürel şartlara göre bazen kaybolup kazanılabilir.⁵⁶

Kısacası İslam, siyasi faaliyetlerin birtakım ahlâkî ilke ve değerler çerçevesinde yapılmasını emreden bir dindir. Ona göre siyasi işlerin yürütülmesi sırasında birtakım ahlâkî kodlara uyulması gerekir ki buna, siyasi ahlâk adı verilir,

⁵⁰ Hicr, 15/28-29.

⁵¹ Kehf, 18/29.

⁵² İsra, 17/84.

⁵³ Enver Uysal, “Dindarlığın Ahlaki Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 41-59.

⁵⁴ Şems, 91/7-8.

⁵⁵ Buharî, “Enbiya”, 19.

⁵⁶ Hilal Özel-Hasan Kaplan, “Din ve Ahlak Birbirleriyle Nasıl İlişkilidir? Kısa Bir Literatür İncelemesi” *Türkish Studies* 13/15 (2018), 350-370.

toplumum asayışı muhafaza edilsin. Ahlâkın görmezden gelinmesi sonucu, günümüzde ikiyüzlü, yalancı, kamu menfaatini taşımayan, siyasi koltuğu baskı aracı olarak kullanan, gücü kutsayan, hukuk tanımayan, fırsatçılık yapan, tüm değerleri suiistimal eden, sahtekâr, haz ve zevk peşinde koşan politika yapıcılarının türemesi gibi ciddi bir siyasi yozlaşma meydana gelmiştir. Bu yaygın tehlikeyi önlemek için İslam, en baştan itibaren ahlâk merkezli bir siyaset tarzını benimsemiş ve tavsiye etmiş bir dindir.

4. Siyasetin Temel Ahlâkî İlkeleri ve Toplumsal Yansımaları

Tarihsel olarak zaman zaman siyaset mekanizmasının birtakım ahlâk dışı uygulamalarını veya ahlâka yabancılaştığının işaretlerini görmek mümkündür. Mesela, siyaset yapan kişilerin ihtirasları, sonu gelmez yalan ve dolanları, gurur ve kibirleri, emreden tutumları siyaset alanını, adeta ahlâkî olmayan bir alan olarak lanse etmiştir. Onların bu tutumundan dolayı sanki siyaset, ahlâkı dışarıda tutan tek boyutlu bir form olarak varlığını devam ettirmiş ve siyaset ile ahlâk arasında bir uyumsuzluk olduğu görüntüsünü vermiştir. Ontolojik olarak siyasetin bir eylem alanı, ahlâkın ise normatif bir alan olduğu düşüncesinden hareketle, çoğu zaman o, ahlâkî prensipleri görmezden gelerek kendi gerçeği çerçevesinde işlev gördüğü vakidir. Çünkü onun en büyük ve en önemli amacı, iktidar ve başarıdır. Onun için İslam dini, yönetime dair yapılması istenileni ortaya koyarak sürekli olarak ilahi iradeyi hatırlatıcı ve ona bağlılığı artırıcı yönde telkinde bulunarak ahlâk merkezli bir değerler dünyasını oluşturmaya çalışmıştır. Yani İslam, siyasi eylemin önüne ve içine ahlâkî ilkeleri yerleştirerek onu sınırlandırmış ve onu insanın hizmetine sunmuştur.

İslam dinine göre hükümler, genelde kişiler muhatap alınarak, inanç ve ahlâk çerçevesinde işlenmiştir. Çünkü sağlıklı bir toplumsal yapıya ulaşmanın yolu, bireyin eğitim ve öğretiminden geçtiği bir realitedir. Bu sebeple İslam'da siyasetin yapısı, toplumun yönetim tarzı, gelir paylaşımı ve üretim şekli konusunda detaylı hükümler yer almaz, sadece temel inanç ve ahlâk prensipleri hatırlatılmakla iktifa edilir.⁵⁷ Bu, İslam'ın, bütün zamanları ve toplumları kapsayan bir kabiliyete sahip evrensel bir din oluşunun doğal bir sonucudur. Bu nedenle İslam'da genellikle istişare etme, emaneti ehline verme, hak ve adaleti gerçekleştirme, ahlâkı ve asayışı koruma, Allah'a ve

⁵⁷ Muhammed Ammara, *Laiklik ve Dinin Fanatizm Arasında İslam Devleti*, çev. Ahmet Karababa-Salih Parlak (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 325.

peygambere şartsız, diğer yöneticilere ise şartlı itaati önerme gibi genel ilkeler yer alır. Dinin ele aldığı tüm ahlâkî ilkelere temas etmek ve onları açıklamak, şüphesiz bu makalenin sınırlarını zorlayacağından biz, sadece onlardan önemli ve öncelikli olanlardan bir kısmına temas edeceğiz.

4.1. Emanet ve Emniyet

Emanet ve emniyet kelimeleri, Arapçada güvenmek, güven vermek, korku ve endişenin ortadan kalkması manalarına gelen “emn” kökünden türeyen isimler olup ihanet ve güvensizliğin karşıtı olarak kullanılırlar.⁵⁸ Emanet, terim olarak kendisine güven duyulan bir kimseye, muhafaza etmesi, su-i istimal etmemesi ve doğru yerde kullanması için geçici olarak bırakılan şey demektir.⁵⁹ Emniyet ise, emanetin yerli yerinde kullanılması sonucu meydana gelen güven, huzur ve asayiş anlamına gelir. Zira emanet şuuruna sahip kişiler, topluma güven verir, bu şuurda olamayanlar ise korku ve endişe verirler.

İslam'da emanet, dini ve ahlâkî, siyasi ve sosyal, hukuki ve kültürel alanlarda kullanılmış bir kavramdır. Bu kavram, muhafaza edilmek üzere insanlara tevdi edilen maddi ve manevi değerlerin tümüne denir.⁶⁰ Bu değerlerden biri siyaset etme, yani yönetim mekanizmasıdır. Siyasetin bir emanet olarak nitelendirildiği ve onun da ehline verilmesi gerektiği Kur'an'da şöyle dile getirilmiştir: “Allah, emaneti ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz vakit, mutlaka adaletle hüküm vermenizi emreder”.⁶¹ Bu ayette ifade edildiği gibi siyaset etme, bir emanet işidir. Onu yüklenecek olan kişi, liyakat ve ehliyet sahibi olup toplumda adaletle hükmetmelidir. Zira emanet ehli olmak, halka haksızlık yapmadan ülke imkânlarını eşit bir şekilde dağıtmak, hukuka riayet etmek ve adalet sağlamaktır. Yönetimin bir emanet olduğunu hadislerden de öğrenebiliyoruz. Mesela, Hz. Peygamber, vergi memurluğu görevini isteyen bir arkadaşına: “Sen zayıfsın. Bu iş bir emanettir. Emanet ise, üstesinden gelemeyen kimseler için kıyamette zillet ve perişanlık getirir,”⁶² demiştir. Bu hadiste ifade edildiği gibi, bir emanet olarak telakki edilen yönetimin gereğini yerine getirmek için kişinin, liyakat ve ehliyet sahibi olması, görev bilinciyle hareket etmesi, hukuk ve adaletle riayet etmesi gerekir. Aksi

⁵⁸ el-İsfahanî, *Müfredât*, 143.

⁵⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 21/21.

⁶⁰ Ebu'l'Âla Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları 2005), 3/404.

⁶¹ Nisa, 4/58.

⁶² Müslim, “İmare”, 16.

halde o emanetin yüklediği sorumluluk, kendisi için daha kötü neticeler doğurabilir.

İslam'da emanet, peygamberlik görevlerini tam ve eksiksiz bir şekilde yerine getirdiklerinden ve güvenilir olduklarından dolayı, peygamberlerin önemli sıfatlarından biri olarak zikredilmiştir. Çok güvenilir bir şahsiyet olmasından dolayı Hz. Peygamber'e Muhammedu'l-Emin sıfatı⁶³ verilmiştir. Ayrıca emanete riayet etmek, müminlerin, ona ihanet ise, münafıkların bir sıfatı olarak kabul edilmiştir. Emaneti koruma ve onun gereğini yerine getirme hususunda Yüce Allah müminleri şu şekilde övmüştür: *"Onlar (müminler), emanetlerine ve vermiş oldukları sözlere uyarlar"*⁶⁴. Bu ayette ifade edildiği gibi emanetin korunması, müminlerin en önemli vasıflarından biri olarak zikredilmiştir. Ayrıca bu durumu Hz. Peygamber şöyle ifade etmiştir: *"Şu sıfatlar münafıklığın belirtilerindendir: Kendisine emanete ihanet etmek, yalan söylemek, sözünde durmamak ve düşmanlıkta aşırı girmek, yani yalan ve iftiraya başvurmaktır."*⁶⁵ Bu hadiste ifade edildiği üzere emanete riayet etmemek ve onun gereğini yerine getirmemek, ikiyüzlü insanların bir vasfıdır. Dolayısıyla bir emanet olarak siyaset görevini yüklenen kişi, onun gereğini yerine getirmesi gerekir. Aksi halde ona ihanet etmiş olur. Zira kişinin yapmakla sorumlu olduğu idari görevlerinin şuurunda olması, ne kadar önemli bir ahlâkî ilke ise şuursuzluk ve ihanet de o kadar gayri ahlâkî bir tutumdur,⁶⁶ denilebilir.

Tarihsel olarak liyakat ve ehliyet sahibi olup emanet bilinciyle hareket edenler, toplumda bir güven oluştururlar. Mümin güven verendir. Emanet, emniyet, iman ve mümin aynı kökten gelen kelimelerdir. Hz. Peygamber müminleri: *"Müslüman, diğer Müslümanların, kendisinin elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir"*⁶⁷, şeklinde tavsif ederek övmüştür. Güven ortamı, inanç ve ahlâkın bir aynasıdır. Onun için Müslümanlara her yönüyle örnek olan Hz. Peygamber, her zaman işi ehline vermiş ve işlere, layık olduğunu düşündüğü kimseleri görevlendirerek güveni sağlamıştır. Emanet ehline verilmediği

⁶³ Ebu Muhammed Cemaluddin Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebevviye*, nşr. Mustafa es-Sekka vd. (Kahire: 1375/1955), 1/194; Adnan Demircan, *Siyer* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 183.

⁶⁴ Müminün, 23/8.

⁶⁵ Buhârî, "İman", 24.

⁶⁶ Muhammed Gazali, *Müslüman Ahlakı*, çev. Abdulcelil Candan (Konya: Nükte Kitap Yayınları, 2005), 37.

⁶⁷ Buhârî, "İman", 4, 5.

takdirde toplumsal çözülme meydana gelir ve toplumda kıyamet kopar. Bu durumu Hz. Peygamber şöyle ifade etmiştir: *“Emanet ehil olmayan kimseye verildiği zaman kıyameti bekleyin”*.⁶⁸ Bu hadiste ifade edildiği gibi emanetin ehil olmayana verilmesi, yani bilgi ve tecrübeye değer verilmeyip işlerin layık olmayanlara bırakılması, toplumsal ve yönetsel problemlerin ortaya çıkması anlamına gelir. Güveni yıkılmış bir toplum ise, ruhunu yitirmiş bir ceset gibidir. Nasıl ki, cesetlerin ruhu olur ve onunla canlılığını devam ettiriyorsa, toplumların da ruhu olur ve o ruhla varlığını devam ettirir. Toplumun sahip olduğu ruh, güven ve emniyettir. Onun yok olması durumunda, kendisi de yok olur ki, bu durumu Kur'an şu şekilde ifade etmiştir: *“Allah'ın ve Resul'ünün emirlerine itaat edin ve çekişmeyin. Yoksa gevşersiniz ve gücünüz gider. Sabredin, zira Allah sabredenlerin yanındadır”*.⁶⁹ Bu ayette ifade edildiği gibi siyasi ve toplumsal yapının devamlılığı, meşru otoritelere itaat etmek ve gereksiz bir şekilde çekişmemekle mümkündür. Aksi halde toplum gevşer ve çözülür, ruhu ve gücü de gider. Böyle bir durumdan ise, ancak sabır ve metanet, tevekkül ve teslimle çıkılabilir.

4.2. Ehliyet ve Liyakat

Ehliyet kelimesi Arapçada “ehl” kökünden meydana gelmiş bir mastardır. Bu kavram sözlükte yeterlilik, elverişlilik ve liyakat gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise bir kişinin, akli ve bedeni olarak bir işe uygun olması veya o iş için akıl, bilgi ve tecrübe gibi vasıfları taşıması manasında kullanılır. İslam'da ehliyet, kişinin dini ve hukuki açıdan geçerli söz ve davranışta bulunabilme sorumluluğu ve yetkinliğidir⁷⁰. Bir iş için ehil olmak, o iş için teorik ve pratik açıdan yeterli ve layık olmak manasına gelir. Siyasi açıdan ehliyet kavramı kişinin, akıllı ve bilinçli, siyaset alanında bilgili ve deneyimli, ahlâkî açıdan doğru ve dürüst olması demektir. Nitekim bu sıfatlara sahip olmayan, o emanetin yükünü taşıyamaz.

Ontolojik olarak insan toplumsal bir varlıktır. Toplum ise farklı katmanlardan oluşan bir yapıdır. Bu yapıda her bir bireyin, bir taraftan yöneten, diğer taraftan yönetilen bir konumda olması söz konusudur. Toplumsal açıdan yönetim, her zaman herkesi ilgilendiğinden, Hz. Peygamber, onu şöyle ifade

⁶⁸ Buharî, “İlim”, 2.

⁶⁹ Enfal, 8/46.

⁷⁰ el-İsfahanî, *Müfredat*, 163; Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/533-539.

etmiştir: *“Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz. Amir çobandır, erkek aile ve çocuklarının çobanıdır, kadın da eşinin ve çocuklarının çobanıdır. O halde hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz”*.⁷¹ Bu hadiste ifade edildiği gibi yönetim, hayatın farklı aşamalarından hepimizi ilgilendiren bir durumdur. Onun için hadiste yöneticilik, hem bir alt kademedekilere emir verme yetkisine sahip olan herkesi kapsayacak şekilde tarif edilmiş hem de bir emanet olarak tasvir edilmiştir.

Ayrıca İslam’ın ana kaynağı Kur’an’da da siyaset meselesi, adaletle hükmedilmek ve ehline verilmek üzere bir emanet olarak nitelendirilmiştir. Bu durum Kur’an’da: *“Allah, emanetleri ehil olana vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz vakit, adaletle hüküm vermenizi buyuruyor. Allah, ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve görendir,”*⁷² şeklinde ifade edilmiştir. Bu ayette ifade edildiği gibi siyaset etmenin, bir emanet işi olduğu ve onun da adaletle hükmetmek üzere ehline verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu görevin ehil olana verilmesi, emanete uygun hareket etmenin en önemli prensibidir. Çünkü bu vazife, Allah’ın insana yüklediği önemli bir sorumluluktur. İnsan, bu sorumluluğu yerine getirebilecek güç ve yetenekte yaratılmış olduğundan dolayı kendisine yeryüzünün halifesi⁷³ sıfatı verilmiştir. Halifelik, yeryüzünü imar etmek ve dünyada Allah’ın emirleri doğrultusunda bir hayat sürdürmektir. Bu anlamıyla hilafet etmek, ancak adaletli davranmakla mümkündür. Adaletle hükmetmek ise, hem o görevin şuurunda olmak hem de onu icra edecek kudret ve vasfa sahip olmak demektir. Çünkü düzen ve istikrarı sağlayan ve adaletle hakları temin eden bir otorite olmadan sosyal hayatı devam ettirmek olası değildir. Onun için İslam’da ilk yönetici olarak Hz. peygamber, öncelikle o emanete riayet edebilecek ve onun sorumluluğu yüklenebilecek kişileri tespit etmiş ve daha sonra kendisine o görevi vermiştir.

İslam hukuk ve siyaset tarihinde yöneticilerin ehliyet ve liyakati üzerinde çokça durulmuş ve o göreve layık görülmek için onların bedensel, ruhsal, zihinsel ve ahlâkî alanda birçok sığata haiz olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Zira siyaset etme, sorumluluk isteyen bir vazife olduğundan, bu konumu işgal edecek kişinin de önemli birtakım birikimlere sahip olması icap eder. Mesela,

⁷¹ Buhari, “Nikah”, 81.

⁷² Nisa, 4/58.

⁷³ Bakara, 2/30.

yöneticinin becerikli, birikimli ve cesur, toplumun maslahatı konusunda bilgili, işleri yürütebilecek kadar kabiliyetli, basiretli ve tecrübeli, orduyu sevk ve idare edecek ve sınırları koruyacak kadar yiğit ve kahraman⁷⁴, hukuki müeyyideleri uygulamada nefsinin duygularına esir olmayacak şekilde sabırlı ve metanetli olması gerekir⁷⁵. Bu nitelikleri taşıyan kişiler yönetici olduğu zaman toplumda asayiş egemen olur, emniyet ve güven meydana gelir, ülkede huzur ve sükûnet tezahür eder.

4.3. İstişare Etme

İstişare kelimesi, Arapçada “şvr” kökünden türemiş olup birileriyle konuşarak ve danışarak iş yapmak, görüş alışverişinde bulunmak, fikir vermek, nasihat etmek, bir şeyi bulunduğu yerden çıkarmak gibi anlamlarda kullanılır⁷⁶. Aynı kökten gelen şura ve meşveret kelimeleri, herhangi bir konuda istişare yapmak, kişilerin birbirleriyle görüşerek belli fikir ve görüşler ortaya çıkarmak manasına gelir⁷⁷. İstişare, hukuki bir terim olmakla beraber, daha çok yöneticilerin, belli bazı konularda ilgililere danışarak kararlar almasıdır⁷⁸. İstişarenin önemli tarafı, kararların, tek kişi tarafından değil, toplumla veya ilgili kişilerle danışılarak özgür bir ortamda alınmasıdır. Burada önemli olan şey, ortak sorumluluk gerektiren konularda tek taraflı iradeye dayalı uygulama değil, karşılıklı anlaşarak karar almanın daha uygun görülmesidir.

İslam'ın temel kaynağı Kur'an'da istişare mekanizması aile, toplum ve siyaset alanında bazı konuların danışılarak karara bağlanması ve ona uygun davranılması gerektiği hususunda ele alınmış bir meseledir. Kur'an'da, ilk olarak aile içi özel bir konu hakkında istişarenin yapılması gerektiği şöyle ifade edilmiştir: “Anne ile baba kendi aralarında anlaşır ve iki yıldan önce, çocuklarını sütten kesmek isterlerse, kendilerine bir günah yoktur⁷⁹”. Bu ayette ifade edildiği gibi, şayet anne baba, çocuklarını iki yıldan önce sütten kesmek

⁷⁴ Ebu Mansur Muhammed el-Maturidî, *Te'vilatu'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004), 3/276.

⁷⁵ Muhammed Emin b. Ömer İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtar Ale'd-Durri'l-Muhtar Şerhu Tenvir'i'l-Ebsar* (İstanbul: 1984), 1/384-385.

⁷⁶ el-İsfahanî, *Müfredât*, 831.

⁷⁷ Ebu Muhammed el-Kurtubi, *el Cami li ahkamil-Kur'an* (Beyrut: İhyâ'üt-Türasî'l-Arabi, ts.), 2/249.

⁷⁸ Talip Türkan, “Şura”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/230-235.

⁷⁹ Bakara, 2/233.

isterlerse, bunu tek taraflı değil, kendi aralarında istişare ederek ve anlaşarak karar vermeleri gerekir. Ayrıca ayette, toplumun en küçük ve en önemli birimi olan aileden başlayarak, sanki toplumun bütün katmanlarında istişare mekanizmasının egemen kılınması gerektiği öğretilmiştir.

Toplumsal düzeyde istişare mekanizması, Yüce Allah tarafından Müslümanlar arasında uygulanması gerektiği açık bir şekilde ifade edilmiş ve onlar için bir övgü vesilesi olarak kabul edilmiştir. Bu durum Kur'an'da: *“Onlar öyle kimselerdir ki, Rablerinin emirlerine kulak verip, namazı hakkıyla kılar. İşlerini istişare ile yaparlar, nasip ettiğimiz imkânları da hayırlı işlerde kullanırlar”*⁸⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Bu ayette ifade edildiği gibi, Müslümanların güzel hasletlerinden biri kendi aralarında istişare etmeleridir. Zira bir toplum istişare ettiği zaman Yüce Allah, onlara hidayeti nasip eder ve yol gösterir. Çünkü istişare, akıl ve tecrübenin birleşimidir. Akıl ve tecrübe bir araya geldiğinde bizler, hak ve hakikate, iyi ve doğruya daha hızlı ulaşıyoruz.⁸¹ Ayrıca her ne kadar ayette Müslümanların istişare etmesi gerektiği vurgulanmış olsa da, onun alanı, yöntemi, bağlayıcılığı ve örgütlenme şekli gibi konular belirlenmemiş ve müminlere bırakılmıştır. Zira istişareye ait konular, ilim ve siyaset adamları, ehil ve layık kişiler tarafından en uygun biçimde çözüme kavuşturulup uygulamaya konulacak meselelerdir.

İslam'a göre istişarenin egemen olması gerektiği önemli alanlardan biri siyasi yapıdır. Yönetim mekanizmasında istişarenin önemi, Kur'an'da bizzat Müslümanların ilk yöneticisi Hz. Peygamber'in şahsında şöyle ifade edilmiştir: *“Allah'ın rahmetinden dolayı, onlara yumuşak davrandın. Kaba ve katı davransaydın, şüphesiz senin etrafından dağılıp giderlerdi. İş hususunda onlara istişare et. Sonunda karar verince, artık Allah'a dayan. Doğrusu Allah tevekkül edenleri sever”*.⁸² Bu ayette ifade edildiği gibi yöneticinin, Hz. Peygamber bile olsa, toplumla istişare etmesi gerekir. Hz. Peygamber'in, hakkında nass olan işlerde, sahabeyle istişare etmesi caiz olarak kabul edilmemiş olsa da O'nun (s.a.s.) savaş ve dünya işleri gibi hakkında nass olmayan işlerde içtihat etmesi ve Müslümanlarla istişarede bulunması emredilmiştir ki, bu husus, aynı zamanda ümmet için bir sünnet haline gelmiştir. İstişare edildiği zaman, hem siyasi iktidarı elinde tutan, istibdada sapmaktan kurtulur, hem de toplum,

⁸⁰ Şura, 42/38.

⁸¹ el-Maturidî, *Te'vilat*, 9/133.

⁸² Ali İmran, 3/159.

doğru bildiklerini söyleme konusunda daha cesur davranmış olur. Ayrıca istişarenin yapılması, siyasi sistemin işleyişinde muhalefetin de söz hakkına sahip olduğu ve dolayısıyla görüşlerini açıklamada engellerle karşılaşmayacağı sonucunu doğurur.

Tarihsel olarak Hz. Peygamber, işin ehli ile istişareyi emrettiği gibi kendisinin de, genel ya da özel işlerde onlarla fikir alışverişinde bulunduğu bir gerçektir. Nitekim O (s.a.s.), Müslümanların ilk dönemlerinde önemli her kararı sahabeyle istişare ederek almıştır. Mesela başta Bedir savaşı olmak üzere, Uhud ve Hendek savaşları ile Hudeybiye antlaşmasının çeşitli aşamaları örnek verilebilir. Hatta O'nun kadar istişareye kimse önem vermemiştir,⁸³ denilir. Zira istişare, ortak akıldır ve yönetilenlere değer vermektir. Onun için istişare mekanizmasıyla sahabenin Allah yanındaki değeri ve konumları yücelmiş, akıllarının fazileti ve kalplerinin yüksekliği gösterilmiştir.⁸⁴

İslam tarihinde dört halife döneminde toplumsal konularda istişareye önem verildiği bilinmektedir. Hz. Ebubekir'e biat edilmesi, merkezi otoriteyi tanımayan ve zekât vermeyi kabul etmeyen topluluklara savaş açılması, Kur'an'ın toplanması ve Hz. Ömer'in halifelğe seçilmesi gibi kararlar, Hz. Ebubekir döneminde istişare vasıtasıyla alınan kararlardır. Hz. Ömer, devlet teşkilatının oluşturulması meselesinde ve önemli hukuki konularda sahabenin önde gelenleriyle istişare etmiş ve dolayısıyla kararlar, ortak bir yaklaşımla ya da çoğunluğun tercih ettiği görüş istikametinde yürürlüğe konulmuştur. Sahabeler döneminde icma prensibi ortaya çıkışında ve cumhur mekanizmasının teşekkülünde Hz. Ömer'in istişareye dayalı yönetim bilincinin veya bu şuurla meydana getirdiği yasal düzenlemelerin etkin rol aldığı tarihi bir gerçekliktir.

İslam hukukuna göre istişare, siyasetin temel prensiplerinden biridir. İdareciler, bilmedikleri konularda, ordunun sevk ve idaresiyle, halkın ortak refahıyla, yönetim ve idari işlerle ve nihayet memleket ve onun ortak refahıyla ilgili meseleler gibi hakkında bilgi sahibi olmadıkları veya şüpheye düştükleri konularda ulemaya danışmakla yükümlüdürler⁸⁵. Zira hukukta, istişarenin hükmü konusunda kesin bir yargı bulunmamakla beraber, onun mutlak

⁸³ Tirmizî, "Cihad", 35.

⁸⁴ el-Maturidî, *Te'vilat*, 2/516.

⁸⁵ el-Kurtubî, *el Cami li ahkamî'l-Kur'an*, 2/4.

anlamda çok faydalı bir uygulama olduğu ve tavsiye edildiği tartışmasızdır. İstişarenin konusu, nasla belirlenen konuların dışında kalan dini ve dünyevi meselelerdir. Zira ele alınan konu, dini bir mesele ise danışılan kişinin âlim ve adil olması gerekir. Dünyevi bir mesele ise, danışılan kişinin o konu hakkında bilgili, tecrübeli, güvenilir ve özel çıkarı olmayan biri olması şart koşulur⁸⁶. Dolayısıyla genel siyaset işlerinde danışma kurulu olarak kabul edilenler, ehl-i hal ve'l-akd adıyla meşhur olmuştur. Bunlar, toplumda güç ve saygınlığı olan, diğer insanların üzerinde otoritesi bulunan kimselerdir.

Kısacası İslam'da yöneten-yönetilen ilişkisinde temel iletişim ağı şuradır. Bu prensip, İslami hayatın ve İslam ümmetinin ana prensiplerinden biridir. Onun için Hz. Peygamber bile, vahyin gelmediği birtakım dünyevî işlerde sahabeyle istişare ederdi. Bu durum Kur'an'da: "*İş hakkında onlarla istişare et*"⁸⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde Müslümanların başarılı olmaları, şura ilkesini etkin bir şekilde işlevsel kılındığından dolayıdır. Onun için Yüce Allah, Kur'an'da onları: "*Onların işleri istişare iledir*"⁸⁸ şeklinde övmüştür. Onun için şura prensibi, İslam'daki siyasetin en önemli uygulanma şekil ve örneklerinden biri olarak kabul edilmiştir.

4.4. İyiliği Emretme-Kötülükten Alıkoyma

İslam dinine göre siyaset erbabının önemli ahlâkî görevlerinden biri, iyiliği emretmek ve kötülüğü engellemektir. Bu ilke İslam'da "emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker" şeklinde formüle edilmiş olup Kur'an'ın önemli prensiplerinden biridir. Maruf kelimesi, düşünerek ve inceleyerek bilmek, aşına olmak, tanımak kavramak anlamlarına gelen "arf" kökünden türemiştir.⁸⁹ Münker kelimesi ise bilmemek, belirsizlik ve tanımamak anlamlarındaki "nkr" kökünden türemiştir. Maruf ile münker birbirinin zıddıdır. Maruf, akıl veya din yoluyla iyiliği ve güzelliği bilinen işlerdir. Münker ise, bu iki kaynağın kötü ve çirkin gördüğü fiillerdir.⁹⁰ Bu iki sözcük yalnız başlarına kullanıldığı gibi, birlikte kullanıldığı yerler de vardır. Beraber zikredildikleri yer ve durumlar, iyiliği emretme ve kötülüğü engelleme iş ve olaylarının geçtiği ayetlerdir. Terim olarak maruf, bütün hayır ve iyiliğin ismi, akıl ve fitratın güzel gördüğü her

⁸⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdî, *Edebü'd-dünya ve'd-din* (Beyrut: 1987), 290-291.

⁸⁷ Al-i İmran, 3/159.

⁸⁸ Şura, 42/38.

⁸⁹ el-İsfahanî, *Müfredât*, 495.

⁹⁰ el-İsfahanî, *Müfredât*, 496, 770.

şeydir. Başka bir ifadeyle, peygamberler tarafından getirilen, yaratılanlar için uygun görülen ve yapılması emredilen işlerdir. Münker ise, akıl ve fitratta tüm şer, kötü ve çirkin olan şeylerin ortak ismidir. Başka bir ifadeyle, Peygamberlerin kötü gördüğü ve yapılması yasaklanan şeylerdir.⁹¹

Müslümanlara göre, marufu emretmek ve münkeri engellemek vaciptir.⁹² Ancak bu görevi kim ve nasıl yapacak? O görevi yerine getirirken daha büyük sorunlar çıkarsa, o zaman bu görevi yapmak gerekir mi? gibi sorular bu ilkenin sınır ve yöntemlerini belirlemiştir. Hiç şüphesiz her meselede olduğu gibi bu konuda da teorik ve pratik anlamda örnek alınacak kaynak ve kişi Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'dir. Kur'an bütün insanlık için bu görevi Müslümanlara yüklemekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Siz insanlar için ortaya çıkarılan, marufu emreden, münkeri engelleyen, Allah'a inanan hayırlı bir topluluksunuz. Kitap ehli de inanmış olsalardı, kendileri için daha yararlı olurdu. İçlerinde inananlar olmakla birlikte, pek çoğu yoldan çıkmıştır."*⁹³ Bu ayette İslam milleti, dengeli ve itidali bir tutum içinde, insanlara şahit ve örnek olmak üzere iyiliği emreden ve kötülüğü engelleyen bir topluluk olarak tavsif edilmiştir.

Ayrıca Kur'an, Müslümanlar arasında iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir grubun varlığını da kabul etmiştir. Bu durum bir ayette: *"Sizden iyiye (hayra) çağıran, marufu emreden ve münkeri engelleyen bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır"*⁹⁴ şeklinde ifade edilmiştir. Ayetteki "sizden bir ümmet" kavramı hem ümmetin hepsi hem de ümmetten bir kısım insanlar anlaşılmalıdır. İmam Maturidi, ayetteki bu görevi ya topyekûn bütün Müslümanların ya da Müslümanlardan bir kısmının yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁵ Ayette bu görevi yerine getirenlerin sıfatlarına değinilmediğinden o sorumluluk, resmi veya sivil kurumlar tarafından da yapılabilir. Onun için iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, sadece Müslümanlara zorunlu değildir, yönetim mekanizmasının da en önemli görevleri arasında kabul edilmiştir. Mesela hisbe/ihtisab denilen tarihi bir

⁹¹ el-Maturidî, *Te'vilat*, 8/306.

⁹² Ebu Bekr Muhammed el-Cessâs, *Ahkamü'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâs, 1405), 2/316, 317.

⁹³ Ali İmran, 3/110.

⁹⁴ Ali İmran, 3/104.

⁹⁵ el-Maturidî, *Te'vilat*, 2/451.

kurum, bu vazifeyi yönetim adına yerine getirmiştir. Ayrıca siyaseten iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, muhalefet gruplarının da meşruluk esası ve dayanakları arasında kabul edilmiştir.⁹⁶

Müslümanların ilk ve tartışmasız yöneticisi Hz. Muhammed (s.a.s.), iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma sorumluluğunu bütün bireylere vermiş bir peygamberdir. O'na göre bu görev, hayatın farklı aşamalarında her bir bireyi ilgilendiren muhtelif boyutları olan bir sorumluluktur. O (s.a.s.), bu sorumluluğu bir hadiste şöyle dile getirmiştir: *“Kim bir kötülük görürse, ilk olarak onu eliyle, şayet eliyle değiştirmeye güç yetirmese, diliyle değiştirsin. Dil ile değiştirmeye gücü yetmezse, kalbiyle onu kötü görme cihetine gitsin ki, bu da imanın en zayıf derecesidir”*.⁹⁷ Bu hadiste ifade edildiği gibi Müslümanlar, öncelikle kendisinden başlayarak aileye ve oradan da cemiyete doğru uzanan bir doğrultuda kötülüğü, önce eliyle, eliyle yapamazsa diliyle, o da mümkün değilse kalbiyle kötü görerek ortadan kaldırmaya çalışıp toplumsal ahlâkı egemen kılmalıdır. Dolayısıyla her seviye ve kademedeki insanın, bunların hangisine güç yetiriyorsa onu yerine getirmesi gerekir.

İslam uleması genel anlamda, bir görev olarak kötülüklerle mücadele etmeyi el, dil ve kalp ile yapılması gerektiğini dile getirmiştir: El ile değiştirmeyi yöneticilere, dil ile nasihat etmeyi âlimlere, kalp ile kınamayı da halka mahsus kılmışlardır. Onlara göre devlet teşkilatından en küçük birim olan aileye kadar her bir Müslüman, bulunduğu konumda ve sahip olduğu imkân, bilgi ve beceri nispetinde iyilikleri yaymak ve kötülükleri önlemekle yükümlüdür.⁹⁸ Yöneticiler, yasalar koyarak veya ceza vererek, ilim adamları zararlarını veya dini hükmünü anlatarak, yeri geldiğinde günün koşullarına uygun basın, yayın ve sosyal medya araçlarını kullanarak kötülüğü ortadan kaldırmalıdır. Dolayısıyla Müslüman bir toplum ve yönetimin en önemli görevi, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymaktır.⁹⁹ Bunun için gerekli bütün kurumları kurmak ve araçları kullanmak, onların en başta gelen görevleri arasındadır.

⁹⁶ Abdulhalık Mustafa Nevin, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 115.

⁹⁷ Müslim, “İman”, 78.

⁹⁸ Komisyon, *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 4/470.

⁹⁹ Sayın Dalkıran, “Hâricîlerin “El-Emru Bi'l-Ma'rûf Ve'n-Nehyu Ani'l-Münker” Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1 (2004), 199-223.

Kısacası ulema, bir prensip olarak, bir kötülüğün ortadan kaldırılması sırasında, daha şiddetli bir fitneye sebep olunacaksa, onu elle değiştirmekten vazgeçilip dil ile değiştirmeyi, yani nasihat yolunu tercih etmişlerdir. Şayet söylemek de tehlike oluşturacaksa, kalp ile düzeltme yolunu seçmişlerdir. Yani onlara göre hangi organla mümkünse, kötülükleri onunla önlemek her Müslümanın üzerine vaciptir. Zira iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, İslam toplumunun müşterek sorumluluğudur. Dolayısıyla bu vazifeyi yerine getiren kişi ve kurumlar, İslam dininin tebliğ yöntemini iyi bilmelidir ki, o da yumuşak söz ve davranış, iyi muamele ve merhamettir.¹⁰⁰

4.5. Adalet ve Merhamet

Adalet kavramı, her şeyden evvel, hak sahiplerine hakkının verilmesi denilen önemli bir ahlâkî ilke olarak tanımlanır. Adalet, dengeli ve ölçülü davranmak, kişiye hak ettiğini vermek, bir şeyi yerli yerine koymak, itidal ve istikametli olmak ve tüm aşırılıklardan uzak durmak demektir¹⁰¹. Ahlâkî anlamda adalet, sorumlulukların ifa edilmesi, iyiliklerin tercih edilmesi ve kötülüklerin terk edilmesi demektir.

Siyasi alanda adalet, orta yolu seçmeyi, aşırılıktan uzak durmayı ve maruf üzere olmayı gerektirir. Ortak iyiyi ifade eden maruf, fitri ve vasat olanı ihtiva eder. Toplumda adalete ulaşmanın yolu marufun peşinde koşmak, hak sahibine hakkını vermek, işi ehline tevdi etmek, orta yolu takip etmek ve bir şeyi olması gereken yere koymaktır. Kişi orta yoldan ayrıldığında, aşırılığa gider, fitrî olanı bozar, dolayısıyla vasat ve maruftan uzaklaşır. Zira fitrat bozulursa, maruftan uzaklaşılır. Vasattan sapılırsa adaletin tecellisi mümkün olmaz ve kişi, ya kendi nefesine¹⁰² veya başkasına zulmetmiş olur. Dünya çapında meydana gelen adaletsizlik ve haksızlıkların temelinde, ahlâkî değerlerin hiçe sayılması yatmaktadır. Orta yolda olmayı temin eden akıl ve vicdan mı, yoksa temel dini değerler ve onlara uyma iradesi mi, yoksa hepsinin toplamı bir bilinç ve sorumluluk duygusu mudur? Tarih boyunca bunlar

¹⁰⁰ Nahl, 16/125.

¹⁰¹ el-İsfahanî, *Müfredât*, 982.

¹⁰² Yunus, 10/44.

üzerinde farklı tartışmalar olsa da adalet ve ahlâkın orta yoldan geçtiği tartışmasızdır.¹⁰³

Ontolojik olarak siyasi ahlâk faziletine sahip olmak, ancak bireysel adalet faziletine sahip olmakla mümkündür. Adaletin olmadığı yerde ahlâk da olmaz. Ahlâk olmayınca da siyaset canavara dönüşür. Zira adalet hem siyasi yönetimin hem de bireysel ahlâkın esasıdır. Toplum ve yönetim, ahlâk ve hukukunu ancak adaletle kurabilir. Adil olmak, ahlâkın esasını, ahlâklı olmak ise düzenli bir toplum ve doğru bir siyasetin temelini oluşturur. Ahlâk, adalet ve yönetim arasındaki ilişkisinin kesilmesi durumunda üçünün de buharlaşması kaçınılmaz olur. Çünkü insanoğlunun hayat hikayesi bu ilkeler etrafında döner. Zira istikametli bir siyasi yapının esası, adaletli ve ahlâklı bireylere bağlıdır. Onun için İslam'ın ana kaynağı Kur'an, sürekli olarak insanlara, kendi nefislerini terbiye ve tezkiye etmeyi önermiştir ki, bu da duyguların kontrol edilmesini gerektirir. Duyguların, aşırılıktan uzak durması, insanın iyilik üzere olmasını ve ahlâkî roller üstlenmesini sağlar. Onun için adalet ve ahlâk felsefesiyle meşgul olanlar, öncelikle insan fitratı üzerinde durmuşlar, daha sonra oradan topluma ve siyasete doğru yol almışlardır. Çünkü adaletli ve hakkaniyetli bir sosyopolitik düzen, insan nefsinde başlayan bir süreçtir. Toplumunu değiştirmek ve yönetime nizam vermek isteyen kişi, her şeyden önce kendi nefsinin ıslah etmeyle işe başlamıştır. Nefsinin ıslah edemeyen başkasının ıslah edemez. Yani topluma adalet getirmek isteyen kişi, önce nefsinde adaleti tesis etmelidir. Zira adalet önce nefislerde başlar.¹⁰⁴ Kişisel erdeme ulaşamayan ve nefsinin kontrol edemeyen ve dolayısıyla kendinde adaleti gerçekleştiremeyen insan, başkasına iyilik, güzellik ve düzen sunamaz.

İslam siyasetinde yönetici olacak kişilerin temel görevi, adaleti gözeterek toplumsal huzur ve asayiş sağlamaktır. Yani yöneticilerin, toplumda can ve mal güvenliği sağlama, barış ve refahı temin etme görevleri söz konusudur. Onların bu sorumluluğu yerine getirebilmesi için bilgi sahibi, adaleti gözetken ve sağlam görüşlü olması gerekir ki, işler doğru yürüyebilsin ve dolayısıyla toplumsal düzen sağlanabilsin. Bu vasıflara sahip yöneticiler, ancak halk içerisinde adil bir yönetim anlayışını tesis eder ve dolayısıyla birey ve toplumun durumunu düzeltebilirler. Zira nasıl insan, nefsinin bir gücünü ihmal

¹⁰³ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak (Ahlak Eğitimi)*, çev. Abdulkadir Şener, Cihat Tunç, İsmet Kayaoğlu (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), 66.

¹⁰⁴ Yalçın Akdoğan, "Adalet ve Ahlak", *Star Gazetesi*, 17 Şubat 2017, 12.

ettiğinde mutlu olamıyorsa, toplumun yöneticileri de bir zümreye önem verip diğerlerini ihmal ettiğinde, adalet yok olur ve toplumda da huzur kalmaz. Bu sebeple İslam'da yönetimin meşruiyeti, toplum katmanları arasında eşitliğin gözetilmesi ve adaletin sağlanması şartına bağlanmıştır.¹⁰⁵

Ontolojik olarak adaletle yönetilen bir toplum, faziletli bir toplum olur. Yani faziletli toplum, adalet ilkeleri çerçevesinde kurulmuş ve onlarla devam eden bir toplumdur. Zira mal ile hizmet arasındaki eşitlik prensibine dayanan ve sosyal adaleti koruyan şey hukuk ise de, bunun koruyucusu ve uygulayıcısı yöneticilerdir. Bu kapsamda devletin idaresini elinde bulunduran kişilerin, vatandaşa yumuşak davranma, onların maslahatına uygun hükümleri onaylama, rüşvete engel olma, keyfi bir şekilde veya çıkar karşılığında hak etmeyen kimseleri belli makamlara getirme gibi adalete aykırı şeylerden sakınma mecburiyeti vardır. Bunlarla beraber toplumda adaleti sağlamak, dengeyi kurmak, kin ve nefreti önlemek için gerekirse toplumda lüks ve israfı da önleyebilmelidirler. Bu durum modern siyasette, politikanın sosyal adaleti icra etme fonksiyonu olarak algılanır.¹⁰⁶

Toplumsal ve siyasal anlamda İslam dininin en önemli prensiplerinden biri merhamettir. Merhamet, “rhm” kökünden türemiş olup rahmet ve ihsan, şefkat ve acıma manasına gelen bir kelimedir. Bu kelime, Allah için kullanıldığında nimet verme, ihsanda bulunma, bahsetme ve lütfetme anlamında kullanılır. İnsanlar için kullanıldığında ise acıma, şefkat etme, esirgeme ve yufka yüreklilik gösterme şeklinde anlamlandırılır.¹⁰⁷ Onun için merhamet etme, tam olarak şefkat ve yumuşak huylu olma ile eş anlamlı olarak kullanılmamaktadır. Çünkü bazen şefkat göstermek ve yumuşak huylu olmak, sertlik türlerinin en kötüsünü gizleyebilir. Mesela, suçlulara karşı uysal ve yumuşak başlı olmak, aslında bu suçların kurbanlarına karşı katı kalpli olmak demektir. Bunun için Hz. peygamber, merhamet prensibini, insanlara acımayana, suçü önleyici kanununun da acımayacağı şeklinde ortaya koymuş ve şöyle buyurmuştur: “*Merhamet etmeyen, merhamet görmez.*”¹⁰⁸ Bu hadiste ifade edildiği gibi kişinin hak ettiğine nail olması, gerçek rahmet oluyor ki, bu

¹⁰⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlâk*, 104.

¹⁰⁶ Seyyid Kutub, *İslam'da Sosyal Adalet*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2007), 190-192.

¹⁰⁷ el-İsfahanî, *Müfredât*, 607-608.

¹⁰⁸ Buharî, “Edep”, 18.

da adaletin ta kendisidir. Zira adaletin kendisi şümulü bir rahmettir. Adaletin hedefi, bizatihi merhameti tahakkuk ettirmek olduğundan merhamet, adaletin gereklerinden kabul edilmiştir. Onun için Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: *“Eğer Allah'ın, insanları birbirileriyle uzaklaştırması olmasaydı, yeryüzünün düzeni bozulurdu. Zira Allah, âlemlere lütuf ve ikram sahibidir.”*¹⁰⁹ Bu ayette ifade edildiği gibi gerçek adalet, gerçek merhametten ibarettir. Gerçek merhamet ise, adaleti ikrar etmek ve uygulamaktır. Genellikle rahmet, umumi bir iyiliğe ve adalete sevk eder. Onun için merhametli yöneticilerin ahlâkı, adaleti gerçekleştirmekle tezahür eder. Zira otoritenin görevi, haksızları yakalayıp layık olduğu şekilde cezalandırarak doğru yola getirmektir.

Adalet ve merhamet ilkelerinin ilgili olduğu öncelikli alan hukuktur. İslam hukukunda ceza hükümlerinin temel özelliği, hem idare edeni hem de idare edileni bağlayıcı olmasıdır. Bu yasaların uygulanmasında hem idareci hem de idare edilen, belli sınırlar dâhilinde hareket etmek zorundadır. Yani güçlü yöneticiler bu hükümlerin dışında kalamazlar. Bu gerçeği Hz. Peygamber, hırsızlık yapan hatırlı bir kadının kendisinden affedilmesi istendiği zaman, Müslümanları uyararak şöyle bir ikazda bulunmuştur: *“Sizden önceki milletlerin mahvoluş sebebi şudur: Onlar hatırlı bir kimse hırsızlık yaptığı zaman onu serbest bırakırlar, zayıf bir kimse yaptığı zaman ise ona had cezasını uygularlardı. Allah'a andolsun ki, Muhammed'in kızı Fatıma bile hırsızlık yapsa, tereddüt etmeden onun da elini keserim.”*¹¹⁰ Bu hadiste ifade edildiği gibi, İslam'da cezaların genel esası, suç ile ceza arasındaki denklik ve kişilerin statüleri arasındaki eşitliktir. Bundan dolayı cezalara, suçun hak ettiği karşılık azaltılmadan veya çoğaltılmadan uygulandığı için “kisas” denilmiştir. Kisasın uygulanması, insanlara bir merhamettir. Çünkü hayatın huzur, sükûn ve mutluluk içerisinde geçmesi kisas sayesinde sağlanmıştır ki, bu durumu Yüce Allah şöyle ifade etmiştir: *“Ey akıl sahipleri! Sizin için kısısta hayat vardır.”*¹¹¹ Bu ayette ifade edildiği gibi suçlular gerçek anlamda cezalandırıldığında huzur, refah, sükûn dolu, yani bozgunculuğun, isyanın ve düşmanlığın bulunmadığı bir hayat ortaya çıkar. İslam'daki cezai müeyyideler, umumi maslahat denilen can, akıl, nesil ve malı korumuş olduğundan kısısta zulüm değil, aksine adalet ve

¹⁰⁹ Bakara, 2/251.

¹¹⁰ Buharî “Hudud”, 12.

¹¹¹ Bakara, 2/179.

merhamet vardır. Aksi olursa, yani suçu işleyen kısasa tabi tutulmadan salıverilirse, bu, katmerli bir zulüm olur.

Genel olarak İslam'da suçlar ve dolayısıyla onlara verilen cezalar ikiye ayrılır. Birincisi müspet suçlardır ki, bunlar, aleni olarak toplumu bozan ve hâkim huzurunda ispatlanıp cezalandırılabilenlerdir. Örneğin hırsızlık, iftira, yol kesme, cana kıyma gibi suçlar bunlardandır ve dolayısıyla cezası da dünyada ve hukuk tarafından verilir. İkincisi ise menfi suçlardır ki, bunlar, yargıç tarafından ispatlanamayan ve aleni olarak toplumu ifsat etmeyenlerdir. Mesela gıybet, nifak, haset gibi suçlar bunlardandır ve dolayısıyla cezası da ya toplumda kınanma şeklinde ya da ahirette verilir. Her şeyden evvel İslam, insan vicdaniyle münasebeti olan bir dindir. Zira dindar kişi, öncelikle her zaman her şeyi gören Yüce Allah'ın kontrolü altında olduğunu ve yaptığı her davranışın dünyada olmazsa da ahirette karşılık görüleceği bilincindedir. Onun için dinin, vicdanı uyandırma, suça teşebbüs etmeyi engelleme ve öz kontrol oluşturma, suç işlendiğinde ise, ispatını kolaylaştırma ve vicdani rahatsızlığı meydana getirme fonksiyonu vardır. İlahi kontrol sağlandığında ve vicdan uyandırıldığında toplumda merhamet artar, sevgi çoğalır ve toplumsal doku kuvvetlenir. Bu şekilde bir bilinç sağlandığında, hak ve adalet egemen olur, sosyopolitik ortam huzur bulur.

Sosyolojik olarak adalet, kişilere hak ettiğini vermeyi gerektiren ve ortak iyinin egemen olmasına vesile olan en büyük erdemlerden biri olarak görülmüştür. Adalet, yapılan eylemin karşılığını verme fikrine dayanmaktadır. Yani adalet, mağduriyet yaratan veya yarattığı düşünülen bir eylemin sahibine ödetilen bedeldir. Merhamet ise başkasının eksiklik ve zorluklarına karşı, onunla ortak duygu geliştirme, empati kurma ve kötülüğü ortadan kaldırmaya yönelik eyleme geçme durumudur. Kişinin, kendisine karşı işlenen bir suça mukabil, suçluya cezanın verilmesini ön görmesi cezai adalet olarak isimlendirilir. Ancak kişinin, o suçluyu affetmesi ise merhamettir ki, buna da onarıcı/etik adalet denir. Onun için İslam dini, insanları, cezai adaletten hükmünü sürdürdüğü bir hayattan onarıcı adaletin egemen olduğu ve hiç kimsenin adalete muhtaç olmadığı bir hayata yönlendirmeye çalışmıştır. Zira merhamet, hiyerarşik olarak adaletten daha üst bir konumdadır. Bu konuyu Kur'an: *"İyilik ve kötülük bir değildir. Sana yapılanı daha iyi olanla karşılık ver. Böyle yaptığında seninle düşman olan kişinin sıcak bir dosta dönüştüğünü göreceksin. Ama bu ayrıcalık,*

sadece sabredenlere ve faziletten büyük payı almış olanlara verilmiştir.”¹¹² “Bir kötülüğün karşılığı, ona denk bir cezadır. Ama kim affeder ve arayı düzeltirse onun mükâfatı Allah’a aittir. Şüphesiz O, zalimleri sevmez”¹¹³. Bu ayetlerde ifade edildiği gibi insanlar, kötülüğe karşılık iyilikle mukabele ederse, karşı taraf içlerindeki kin ve nefreti söküp atar ve huzurlu bir toplum meydana gelir. Onun için İslam’a göre aslında adalet, merhametin yönetimindedir. Çünkü bir kötülük yapıldığında, ona karşılık gelen cezanın verilmesi adalettir. Ancak merhametli olup suçluyu affetmek daha çok önemseniştir. Çünkü merhamet ve bağışlanma öncelendiği zaman kişilerarası kin, öfke ve nefret ortadan kalkar. Zira adalet uygulandığında, kin ve öfke tamamen ortadan kalkmayabilir.

Kısacası toplumsal açıdan merhamet, hayatın temel bir prensibidir. Adalet ise bu prensibin ihtiyaç duyulduğu oranda tatbik edilmesidir. Yani merhamet, yaşamın hamuruna katılan bir ilke¹¹⁴, adalet ise bu ilkenin insanoğlu vasıtasıyla meydana getirileceği bir formdur. Bu form, bazen karşılığını verme, bazen de bağışlama ve affetme şeklinde kendini gösterir. İslam, adalet ile merhamet arasındaki dengeyi korumuş bir dindir. Dinin ana kaynağı olan Kur’an, suçluyu cezalandırma konusunda adalet ile merhametin sınırlarını belirleştirmiş ve adaletten sapmanın en etkin nedenleri olarak ya aşırı kin ve öfke ya da aşırı sevgi ve merhamet olduğunu ifade etmiştir. Kur’an bu nedenleri: “Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin.”¹¹⁵ “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun.”¹¹⁶ şeklinde dile getirmiştir. Bu iki ayet, öncelikle adaletten sapmanın nedenleri olarak kin ve nefret, akrabalık ve sevgi bağlarını dile getirmiş ve daha sonra onlardan dolayı adaletten ayrılmamız gerektiği üzerinde durmuştur. Yani adaletin uygulanması, merhamet gerekçe gösterilerek ihmal edilemez. Çünkü adalet, düzen ve intizamın inşasına, adaletin ihlali ise onların bozulmasına nedendir. Adaletten yoksun bir merhamet, hakların kaybına neden olur. Zira merhamet, düzen ve intizamın tutarlılığını bozmadan, akıl ve vicdanın ilkelerini sarsmadan gerçekleşmesi gereken bir ilkedir ki, bu da adaletin uygulamasındaki altın oranı ifade eder.

¹¹² Fussilet, 41/34-35.

¹¹³ Şura, 42/40

¹¹⁴ En’am, 6/12.

¹¹⁵ Maide, 5/8.

¹¹⁶ Nisa, 4/135.

4.6. İtaat Etme

İslam, toplumsal birlik ve beraberliğe, siyasal bütünlük ve düzene ziyadesiyle değer vermiş, toplumdan ayrılmanın bireysel ve toplumsal zararları, maddi ve manevi sakıncaları üzerinde önemle durmuş bir dindir. Mesela Kur'an'da şu şekilde buyurulmaktadır: *“Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın.”*¹¹⁷, *“Kendi aranızda çekişmeyin, yoksa korkuya kapılarak gücünüz gider”*¹¹⁸, *“Kendilerine açık seçik deliller geldikten sonra ihtilaf edip ayrılığa düşenler gibi olmayın.”*¹¹⁹ *“Muhakkak ki, müminler kardeştir”*¹²⁰ gibi ayetler ve *“Sizden biri, kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemedikçe (hakkıyla) iman etmiş sayılmaz”*¹²¹ gibi hadisler ulema tarafından zikredilerek, Müslümanların birlik ve beraberliğine çokça önem verilmiştir.

Toplumsal ve siyasal düzenin devamlılığı için İslam'da önemle üzerinde durulan ahlâkî ilkelerden biri yöneticilere itaat meselesidir. Âlimler yöneticilere itaat prensibini şu ayeti merkeze alarak ifade etmişlerdir: *“Ey inananlar! Allah'a ve Resulüne itaat edin. Sizden olan ulu'l-emre de itaat edin. Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Resulüne götürün, bu hem daha hayırlı hem de sonuç bakımından daha güzeldir.”*¹²² Bu ayette görüldüğü gibi Yüce Allah, Kur'an'da “ulu'l-emr”e itaati açık bir şekilde dile getirmiştir.¹²³ Aslında ulu'l-emre itaatin tüm tartışmaları, bu ayetin kelimeleri içinde saklıdır. Ayetteki ulu'l-emr kavramındaki “emr” kelimesi, bir şeyin yapılmasını emretmek, buyurmak veya tembih etmek anlamında kullanılır. Ulu'l-emr kelimesi ise, emir veren, buyuran ve uyarana anlama gelir. Bu kavram peygamber, yönetici ve ulema gibi kesimlerin hepsini kapsamaktadır.¹²⁴ Onun için bu tabir, yönetimin en üst makamına

¹¹⁷ Ali İmran, 3/103.

¹¹⁸ Enfal, 8/46.

¹¹⁹ Ali İmran, 3/105.

¹²⁰ Hucurat, 49/10.

¹²¹ Buharî, “İman”, 7.

¹²² Nisa, 4/59.

¹²³ M. Saffet Sarıkaya, “Ehl-i Sünnet'in Devlet Telakkisinde İki Mesele: İdari Sistem, Devlet Reisine İtaat”, *SDÜİF Dergisi* 10 (1994) 11-27.

¹²⁴ el-İsfahanî, *Müfredât*, 140.

yorumlanmakla beraber, çoğul eki dikkate alınarak ulema onu, alt kademedeki yönetici, hukukçu ve seriye komutanları¹²⁵ gibi muhtelif yönetim kademelerindeki farklı kimseleri kapsadığını ifade etmiştir.¹²⁶ Dolayısıyla ulu'l-emr ifadesi, genel anlamda alt statüdekiler emir verme yetkisine sahip olanları, özel anlamda ise, siyasetin en üst konumundaki yöneticileri ifade eder.

Ulema, ayette Yüce Allah ve Hz. Peygamber hakkında "itaat" emrinin ayrı ayrı ifade edildiği halde diğer yöneticiler için tekrarlanmaması durumunu şöyle izah ederler: Allah'a ve Resulüne itaat etmek, hiçbir şartla kayıtlı değildir. Ancak ulu'l-emre itaat ise, Allah (Kur'an) ve Resulü'nün (Sünnet) emirlerine aykırı olmayan durumlarda söz konusudur. Onların emirlerine muhalif meselelerde, herhangi birine itaat söz konusu olamaz.¹²⁷ Allah'a ve Peygamber'e aykırı olmayan meselelerde idarecilere itaat, bütün Müslümanların görevi olarak telakki edilmiştir. Onun için idarecilere, Kur'an ve Sünnetin çerçevesi içerisinde itaat etmek, farz kabul edilmiştir. Bunun delili ise ayette, anlaşmazlığa düşülen konuların Allah'a ve Resulü'ne havale edilmesidir.¹²⁸ Dolayısıyla yöneticilere itaat prensibi, büsbütün kayıtsız ve şartsız değildir. Fakat Müslümanların tarihinde idareciler, sorgulanmaksızın itaat edilmeleri gereken kişiler olarak algılanmış ve dolayısıyla da uygulamada 'şartsız itaat' ilkesi, bir prensip olarak kabul edilmiştir. Bu da politik alanda nitelikli bireylerin yetişmesine engel oluşturmuştur.

Ayrıca bu ayette dikkat çeken ifadelerden biri de "minkum" (sizden)" kavramının kullanılmış olmasıdır. Ayet: 'Ey iman edenler!' diye başlıyor ve sonra 'sizden' ifadesiyle devam ediyor. Bu ifadelerden, Müslümanları idare etme hakkının yine kendilerinden olan yöneticilere ait olduğu ve itaat görevinin de ancak onlara yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İslam'da, Müslüman olup İslami hükümlerle hükmettikçe ve İslam'a aykırı emirler vermedikçe yöneticiye itaat etmenin şart olduğu görülmüştür.

Müslümanların kültüründe, genel olarak sahabe döneminden beri egemen olan görüş, yöneticilere karşı çıkmamanın ve isyan etmenin uygun görülmemesidir. Fasık ve zalim olsalar da daha büyük fitnelere sebep olmamak

¹²⁵ el-Maturidî, *Te'vilat*, 3/263.

¹²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/1376-1377.

¹²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/1374-1376.

¹²⁸ el-Maturidî, *Te'vilat*, 3/264.

için mevcut yöneticilerin arkasında namaz kılınır ve münkeri emretmedikçe kendisine itaat edilir. Mesela İmam Azam Ebu Hanife, zalim de olsa mümin olan bir yöneticinin arkasında namaz kılmanın caiz olduğunu savunmuş ve şöyle demiştir: “Senin mükâfatın sana, onun günahı da kendisinedir”.¹²⁹ Onun için içtimai düzen ve asayişini korumak için ilk dönem İslam uleması Yezid ve Velid gibi zalim yöneticilerin arkasında namaz kılmıştır.

İslam'da yöneticiliğe gelen kimse, ilkesel anlamda Müslümanlar tarafından özgürce seçilir. Onun için yönetici, otoritesini sadece hukuktan ve adaletten alır. Yani onların meşruiyet dayanağı özgür seçim, hukuk ve adalettir. Şayet yönetici hukuka uymaz ve adaleti egemen kılmazsa, ona itaat edilmesi uygun görülmemiştir. Bu konuya dair Hz. Peygamber şu şekilde buyurmuştur: “Müslümanların vazifesi, hoşuna gitsin veya gitmesin, yöneticileri dinleyip itaat etmesidir. Ancak bir münkerin emredilmesi halinde itaat etmesi gerekmez. Kişiye bir münker emredildiğinde, onu dinlemek ve itaat etmek zorunlu değildir”.¹³⁰ Bir başka hadiste ise: “Aranızda Allah'ın emirlerini uyguladığı sürece başı, kuru bir üzüm danesi gibi simsiyah Habeşli bir köle üzerinize yönetici tayin edilse ona itaat edin,”¹³¹ şeklinde buyurulmuştur. Dolayısıyla İslami yönetimde yöneticilere itaat, kötülükleri emretmedikçe, adalet ve emniyeti sağladıkça vacip kabul edilmiştir.

İslam siyaset pratiğinde toplum-yönetim ilişkisinde dikkat çeken hususlar; yöneticilere itaat, cemaate bağlılık, yöneticilerden gelen haksızlıklara karşı önce dil ile reddetme, daha sonra el ile düzeltme, bu da mümkün değilse, kalp ile hoş görmeme ve sabretme şeklinde cereyan etmiştir. Çünkü İslam tarihinde Haricilerden itibaren yöneticilere karşı girişilen silahlı mücadeleler, Müslümanlara birçok acı ve ıstırap çektirmiş ve ağır bedeller ödetmiştir. Zira siyaset, otoritenin güç ve imkânlarını kullanarak isyan edenleri sefil ve zelil duruma düşürmüş ve bu yüzden ulema temkin, sabır ve tedbir prensibine uymak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla İslam tarihindeki kanlı tecrübelerden dolayı, öncelikle siyasetçilere karşı çıkmamanın imkânsız olduğu, yönetimin daha kuvvetli, halkın ise daha zayıf ve zararlı çıktığı gerçeğinden hareketle, idarecilerin emrine uymaktan başka bir çare kalmamıştır. Bu nedenle genel

¹²⁹ Beyazizade Ahmed Efendi, *İmâm-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikâdî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 144-146.

¹³⁰ Müslim, “İmare”, 39.

¹³¹ Buharî, “Ahkam”, 4.

olarak siyasetçilere itaat ve cemaate bağlılık ilkeleri benimsenmiştir¹³². Aslında hukuk ve ahlâka aykırı davranışlarda bulunan yöneticilerin, görevden alınarak azledilmesi ve ahlâk temelli bir hukuk devletinin tahakkuk ettirilmesi gerekirken, bir usulün bulunmaması yüzünden teorik prensipler uygulama imkânı bulamamıştır. Dolayısıyla meşru dairede ve ahlâkî ilkeler çerçevesinde uygulanması beklenen itaat prensibi, gayri ahlâkî bir şekilde uygulama alanı bulmuştur.

Sonuç

Tarihsel olarak siyaset-ahlâk ilişkisi, insanlığın kadim tartışma konularından biridir. Bu konu ya siyasetin, tamamen ahlâktan bağımsız ya bir bütün olarak ahlâkın kuralları çerçevesinde ya da kısmi olarak ahlâkla ilişkili olması gerektiği şeklinde olmuştur. Reel olarak ahlâkın, siyasetten tamamen bağımsız olması veya onu, kendi alanının dışına çıkarması, siyaseti ahlâksız hale getirmiştir. Ahlâkî temelden yoksun veya ahlâkî değerlerin süzgecinden geçmeyen bir siyaset hırsızlık, rüşvet, haksızlık, adaletsizlik ve yolsuzluk bataklığına sürüklenmiştir. Onun için İslam'da siyaset ile ahlâk arasındaki ilişkiyi ele aldığımızda şu prensipleri belirlemek mümkündür: İslam dini, iman, ibadet ve ahlâk meselelerini detaylı ele alırken siyasi ve idari meseleleri, detaylı değil, ancak genel ilkeler bazında ele almıştır. Ayrıca İslam'ın siyaset ve ahlâka dair ele aldığı; adaletli davranma, hak ve hukuka riayet etme, ehil olanlarla istişare etme, meşru otoritelere itaat etme, yalan söylememe, alışverişte ölçü ve tartıyı gözetme, doğruluk ve merhametten ayrılmama, hak uğruna kararlı bir şekilde yürüme gibi temel prensipleri, aynı zamanda akıl, bilim ve fitratın da temel prensipleridir. İslam'ın bu prensiplere dair rehberliği, bilimsel bilgiye sahip olan, aklını kullanan ve fitratın kanunlarına uyan ve onları koruyan insan için gerekli ilkelerdir. Onun için İslam dini, bu ahlâkî ilkeleri, siyasetin temel taşları haline getirmiştir.

Genel olarak İslam'da siyaset olgusu, bir emanet olarak isimlendirilmiş ve toplum üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi şeklinde algılanmıştır. Siyasi emanet, geçici olarak, belli şartlar çerçevesinde ve bir amaca matuf birinin uhdesine verilmiş bir görevdir. Bu bakımdan siyaset, insanların, adaletle ve

¹³² İbrahim Sarmış, *Şura'dan Saltanata, Teokrasiye ve Laisizme Yönetim* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2010), 277-298; Ahmed el-Katib, *Sünni Siyasal Düşüncesinin Gelişimi Demokratik Hilâfete Doğru*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2010), 244.

güven içerisinde, mutlu olacakları bir ortamın hazırlanarak devam ettirilmesi sorumluluğudur. Bu sorumluluk, başta birey olmak üzere aileden başlayarak, toplum ve tüm yönetim kademelerinin ahlâkî açıdan birbirini tamamlayarak takviye etmesiyle gerçekleşir. Zira kaynağı ve varlık amacıyla ahlâk, akıl ve irade ile doğrudan ilişkili olsa da sosyal ve siyasal çevre içerisinde ortaya çıkar ve şekillenir. İnsanın doğası, ona bazı istidat ve kabiliyetler verse de onlar tek başına ahlâkın kaynağı olamaz. Ahlâkın hem bireysel hem de sosyolojik ve politik boyutu söz konusu olduğundan insan, kendi tabiatı üzerine sürekli olarak bir şeyler eklemek suretiyle yeteneklerini geliştirir ve ahlâkî profilini oluşturur. Onun için siyasi ortamın, bir bütün olarak ahlâkî ilkelerden bağımsız olarak düşünülmesi ve oluşturulması insana büyük zararlar verir.

İslam'a göre yönetim emanetini üstlenecek kişilerin en evvel ehliyet ve liyakat sahibi olması gerekir. Bu görevi üzerine alan bireylerin beden ve zihin bakımından sağlıklı, tecrübe ve bilgi yönünden donanımlı, din ve ahlâk açısından istikametli olması gerekir ki, siyaset sorumluluğunu yerine getirebilsin. Başka bir ifadeyle yönetim açısından işin ehli olma kavramı, kişinin, akli başında, bilinçli, siyaset alanında bilgili, deneyimli, kişisel çıkarlarından ziyade toplumun menfaatini ön planda tutan yüksek ahlâkî nitelikleri taşıması anlamına gelir. Yoksa o emanetin yükünü taşıyamaz ve ona ihanet eder. Çünkü siyaset etme işi, ağır bir yük ve sorumluluktur. Dolayısıyla İslam'da bu statüye getirilen kişinin belirli bazı vicdani ve ahlâkî sıfatlara sahip olması elzem görülmüştür.

İslam'da yönetim görevini üstlenen kişi, iyiliği emretmek, kötülüğü engellemek, hak ve hukuku uygulamak, güven ve adaleti sağlamakla vazifelidir. Bu vazifeleri yapmak için hem o görevlerin bilincinde olmak, hem de ahlâkî açıdan güven vermek gerekir. Zira yönetime gelen kişiler, liyakat ve ehliyet sahibi olup emanet bilinciyle hareket ettiklerinde adaleti sağlamış olurlar. Toplum ve siyasette adalet egemen olduğu zaman, güven meydana gelir. Emanet ehline verilmediği takdirde, hukuk ihlal edilir, toplumda adalet kaybolur, emniyet ve güven ortadan kalkar ve toplumsal çözülme başlar.

İslam dinine göre idari mekanizmaya gelen kişinin toplumla ilişkisi istişare kavramı ile ifade edilir. Bir ilke olarak istişare, yöneticilerin, yönetilenlere karşı en temel sorumluluğudur. Bu kavram, toplumun genelini ilgilendiren sosyo-politik konularda yöneticilerin, topluma danışması, onların bilgi ve tecrübesini nazara alması, genel kamu işlerinde kendi başına karar vermek yerine ya

topyekûn toplumla ya da işin ehli olan kişilerle fikir alış verişinde bulunması anlamına gelir. Burada önemli olan şey, kamuoyunu ilgilendiren ortak meselelerde tek taraflı iradeye dayalı uygulama değil, anlaşarak karar almanın daha uygun görülmesidir. Dolayısıyla toplumun en küçük birimi olan aileden başlayarak, toplumun bütün katmanlarında istişare mekanizmasının egemen kılınması, en önemli ahlâkî ilke olarak kabul edilmiştir. Akıl ve tecrübenin birleşimi olan istişare vasıtasıyla kişiler, hak ve hakikate, iyi ve doğruya ulaşır. İstişare edildiği zaman, hem siyasi iktidar, baskı ve istibdattan kurtulur, hem de toplum, doğru bildiklerini söyleme konusunda daha özgürce davranmış olur.

İslam'da siyaset görevini yüklenen kişi, toplumla istişare edip adaleti sağladıktan sonra, toplumun ona karşı en önemli görevi, itaat etmektir. Siyasetçiler, Kur'an'a ve Sünnette uygun davrandığı, adalet ve emniyeti sağladığı, görev ve sorumluluklarını yerine getirdiği sürece kendisine itaat etmek vacip kabul edilmiştir. Kur'an ve Sünnetin temel ilkelerine aykırı olmayan her konuda idarecilere itaat, İslam toplumundaki her Müslümanın temel görevi sayılmıştır. Onun için İslam, Kur'an ve Sünnetin çizgisi dâhilinde kaldıkları sürece yöneticilere itaat etmeyi farz kabul etmiştir. Yani İslam dini, Yüce Allah ve Hz. Peygamber'in belirlediği prensiplere aykırı olan meselelerde, hiç kimseye herhangi bir şartta itaat etmeyi uygun bulmamış, aksine onlara itaati, temel kaynaklar aracılığıyla kayıt altına almıştır. Ancak bununla beraber, Müslüman siyasal düşüncesinde yönetim, sorgulanmaksızın itaat edilmesi gereken kutsal bir aygıt olarak algılanmış ve bundan dolayı da uygulamada gayri ahlâkî bir husus olan şartsız itaat ilkesi, bir prensip olarak kabul edilmiştir.

Kaynakça

- Akbulut, Ahmet. "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları". *Kelam Araştırmaları* 4/2 (2006), 1-10.
- Akbulut, Ahmet. "Kur'an-ı Kerîm Açısından Egemenlik Meselesi", *İslamî Araştırmalar* 8/3-4 (1995).
- Akdoğan, Yalçın. "Adalet ve Ahlâk", *Star Gazetesi*, 17 Şubat 2017.
- Ammara, Muhammed. *Laiklik ve Dinin Fanatizm Arasında İslam Devleti*. çev. Ahmet Karababa-Salih Parlak. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Ardoğan, Recep. *Delillerden Temellere Sistematik Kelam*. İstanbul: KLM Yayınları, 2016.

- Bardakoğlu, Ali. "Ehliyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/533-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Beyazizade, Ahmed Efendi. *İmâm-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikâdî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Cessâs, Ebu Bekr Muhammed. *Ahkamü'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâs, 1405.
- Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsuddin İbn Kayyım. *Zadü'l-meâd*. Beyrut: 1983.
- Çağrıçı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlâk*. İstanbul: Dem Yayınları, 2012.
- Çelebi, İlyas. *İslam'ın İnanç Esasları*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Dalkıran, Sayın. "Hâricilerin "El-Emru Bi'l-Ma'rûf Ve'n-Nehyu Ani'l-Münker" Anlayışı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1 (2004), 199-223.
- Demircan, Adnan. *Siyer*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Erdem, Hüsameddin. *Ahlâk Felsefesi*. Konya: Hü-Er Yayınları, 2009.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *Din ve Devlet İlişkileri*. Muğla: Muğla Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1997.
- Firuzabadî, Mecdududdin Muhammed b. Yakup. *el-Kamusu'l-muhit*, Beyrut: ts.
- Gazali, Muhammed. *Müslüman Ahlâkı*, çev. Abdulcelil Candan. Konya: Nükte Kitap Yayınları, 2005.
- Gazalî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyau ulumi'd-din*. çev. Sıtkı Güllü. İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'a Giriş*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer. *Reddu'l-muhtar ale'd-durri'l-muhtar şerhu Tenviri'l-ebzar*. İstanbul: 1984.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaluddin Abdülmelik. *es-Siretü'n-nebevviye*. nşr. Mustafa es-Sekka vd., Kahire: 1955.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadr, ts.
- İbn Miskeveyh. *Tehzibu'l-Ahlâk (Ahlâk Eğitimi)*. çev. Abdulkadir Şener, Cihat Tunç, İsmet Kayaoğlu. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed. *et-Tabakatü'l-Kübra*. Beyrut: ts.
- İsfahanî, Ragıp. *Müfredat*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmî Kelam*. sad. Sabri Hizmetli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Karadeniz, Osman. "İman-Amel İlişkisi ve Büyük Günah (Kebire) Etrafındaki Tartışmalar". *Kelam*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Karaman, Hayreddin vd., *İlmihal*. İstanbul: Divantaş Yayınları, 1998.

- Katib, Ahmed. *Sünni Siyasal Düşüncesinin Gelişimi Demokratik Hilâfete Doğru*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2010.
- Kılavuz, A. Saim. *Ana Hatlılarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Kılıç, Recep. *Ahlâkın Dini Temeli*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslam Düşüncesinde Sünnet*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1993.
- Komisyon. *Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Kurtubi, Ebu Muhammed. *el-Cami li ahkami'l-Kur'an*, Beyrut: İhyâ'ü't-Türâsi'l-Arabi, ts.
- Kutub, Seyyid. *İslam'da Sosyal Adalet*. çev. Harun Unal. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2007.
- Maturidî, Ebu Mansur. *Kitabu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topakoğlu-Muhammed Aruçi. Ankara: İSAM Yayınları, 2003.
- Maturidî, Ebû Mansur. *Te'vilatu'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Edebü'd-dünya ve'd-din*, Beyrut: 1987.
- Mekdisî, İmam Kemaleddin Muhammed b. Muhammed İbn Ebi Şerîf. *el-Musamere*. Dımeşk: 2009.
- Mevdudi, Ebu'l'Ala. *Tefhimu'l-Kur'an*. çev. Komisyon. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Nevin, Abdulhalık Mustafa. *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*. çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Nomer, Kemaleddin. *Şeriat, Hilafet, Cumhuriyet ve Laiklik*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.
- Nursi, Bediüzzaman Said. *İçtimai Dersler*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2001.
- Özel, Hilal ve Hasan Kaplan. "Din ve Ahlâk Birbirleriyle Nasıl İlişkilidir? Kısa Bir Literatür İncelemesi". *Türkish Studies* 13/15 (2018).
- Özturan, Hümeysra. *Akıl ve Ahlâk*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Ehl-i Sünnet'in Devlet Telakkisinde İki Mesele: İdari Sistem, Devlet Reisine İtaat". *SDÜİF Dergisi* 10 (1994).
- Sarmış, İbrahim. *Şura'dan Saltanata, Teokrasiye ve Laisizme Yönetim*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2010.
- Semerkindî, Şemsu'd-Din. *Sahaifu'l-hilafiyeti*. thk. Dr. Ahmed Abdurrahman Şerif. Riyad: ts.
- Shaban, M. A. *Islamic History*. Cambridge: A. New İnterpretation I, 1971.
- Taftazanî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer. *Kelam İlmî ve İslam Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*. çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmî Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2007.
- Türcan, Talip. "Şura", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/230-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Tusî, Nasiruddin. *Ahlâk-ı Nasirî*. çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

Uludağ, Süleyman. *İslam Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.

Uludağ, Süleyman. "Kur'an'da Bir Devlet Modeli ve Siyaset Teorisi Var mıdır?". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi 32*.

Uysal, Enver, "Dindarlığın Ahlâkî Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1 (2005), 41-59*.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Yılmaz, Sabri. "İman ve İmanla İlgili Temel Kavramlar". *İslam İnanç Esasları*. 15-21. ed. Vechi Sönmez ve Hilmi Karaağaç. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2021.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.
The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
